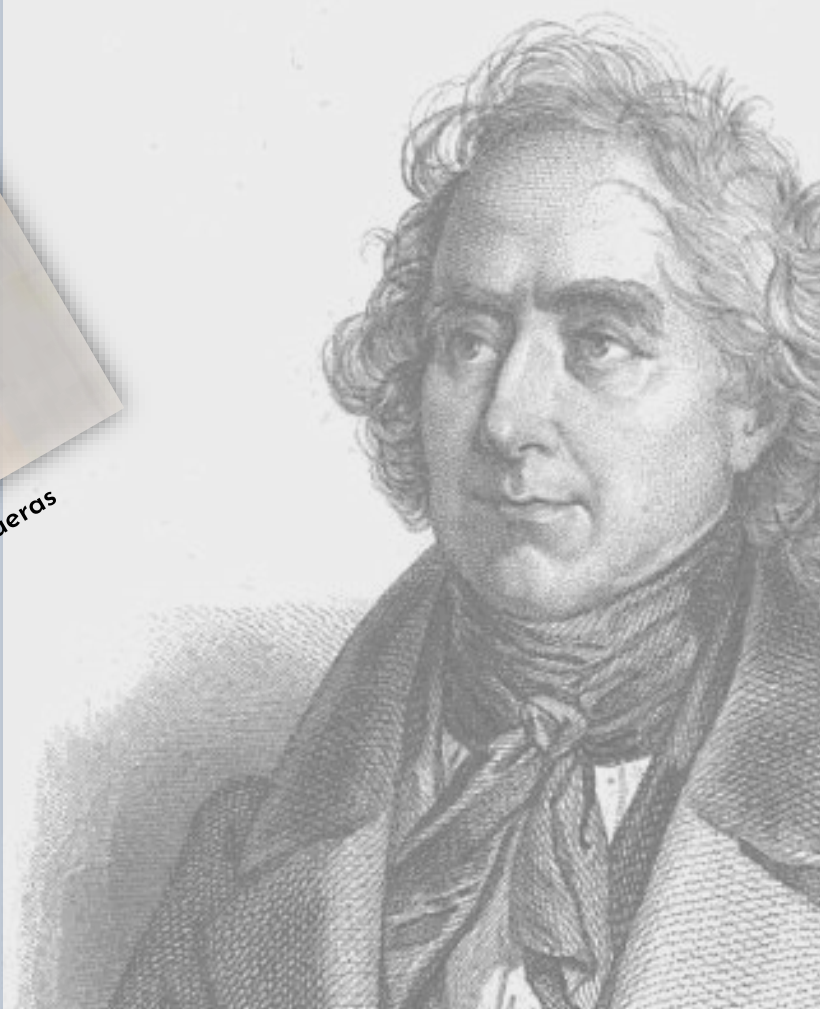

Història de la meva joventut

Francesc Aragó

Traducció de Marc Figueras

RESSONS
DE CIÈNCIA

HISTÒRIA DE LA MEVA JOVENTUT

REÇONS DE
CIÈNCIA, 1

HISTÒRIA DE LA MEVA JOVENTUT

Francesc Aragó

Traducció, introducció i notes
de Marc Figueras

Títol original: *Histoire de ma jeunesse*

1a edició: abril de 2025

Aquesta traducció d'*Història de la meva joventut* © 2025 per Marc Figueras està llicenciada sota Creative Commons Reconeixement-CompartirIgual 4.0 Internacional.

ÍNDIX

Introducció.....	i
Història de la meva joventut	1
1. Motivació de l'obra.....	1
2. Primers anys	1
3. La batalla de Paretstortes	2
4. Vocació científica.....	3
5. L'examen d'ingrés	6
6. A l'Escola Politècnica	8
7. Ambient polític	13
8. Relació amb Laplace	15
9. Relació amb Brissot.....	16
10. Missió geodèsica.....	18
11. Problemes a València	19
12. Conflictes locals.....	20
13. Històries de bandolers	22
14. Relacions entre els locals	27
15. Sobre la Inquisició.....	29
16. Els monjos cartoixans	30
17. Les pràctiques religioses	32
18. El dret d'asil.....	33
19. Relació amb l'arquebisbe	33
20. Problemes a Mallorca	34
21. De Mallorca a Alger	37
22. Plans per anar a Marsella	40
23. La ruta fins a Marsella	42
24. El corsari de Palamós.....	43
25. Presoners a Roses.....	45
26. Negociacions.....	47

27. Intent de fuga	49
28. A la ciutadella de Roses	51
29. Relació amb els locals	52
30. Presoners a Palamós	54
31. L'alliberament	57
32. Una altra vegada a Alger.....	58
33. Les cartes de la duquessa.....	64
34. Sobre els deis d'Alger	65
35. Un fals tresor	66
36. El presidi d'Alger.....	67
37. El genisser del consolat	67
38. Sobre la poligàmia	69
39. Conflictes diplomàtics	70
40. Corsaris i mercants	71
41. Permís per partir	75
42. D'Alger a Marsella.....	75
43. El llatzeret de Marsella	77
44. Retorn a Perpinyà i a París	79
45. Elecció a l'Acadèmia de Ciències.....	80
46. Presentació a l'emperador	83
47. Paperassa del reclutament	85
48. Successor de Monge.....	86
49. Les eleccions dels acadèmics	87
50. Ingerències del govern.....	88
51. Desavinences amb Laplace.....	89
52. Recomanació als joves	90
53. Fourier secretari perpetu.....	90
54. Elecció com a secretari perpetu	91
Bibliografia.....	93
Índex alfabètic	95
Notes	99

Introducció

L'any 1853, o poc abans, el rossellonès Francesc Aragó va començar a escriure, o a dictar, unes memòries dels seus anys de joventut. No faltava gaire per a la seva mort i, com diu ell mateix, «mentre escric aquestes ratlles, vell i malalt, amb unes cames que amb prou feines em poden sostenir, els meus pensaments tornen involuntàriament a aquell període de la meua vida en què, jove i vigorós, resistia grans afanys i caminava nit i dia».

Aragó no va arribar a veure publicades aquestes memòries, titulades *Histoire de ma jeunesse*, ja que va morir el 2 d'octubre d'aquell any. L'obra es va publicar pòstumament a Brussel·les el 1854, amb un pròleg d'Alexander von Humboldt (Arago, 1854). Més endavant es va reeditar en unes *Oeuvres complètes* d'Aragó on s'inclouien apunts biogràfics de diversos savis francesos redactats per ell mateix (Arago, 1865).

Sens dubte, la separació física i mental que va implicar el Tractat dels Pirineus el 1659 ha fet que Francesc Aragó, un dels més rellevants físics i astrònoms de la seva època, sigui injustament oblidat al sud de les Albes. Al nord, si bé al Rosselló és gairebé impossible no trobar-se amb algun record del científic, en carrers, estàtues o centres d'ensenyament, tampoc és dels savis més coneguts i famosos i sovint se l'associa més a l'activitat política dels seus darrers vint anys que no pas a l'activitat científica. En paraules de James Lequeux (Lequeux, 2008):

L'home polític és conegut pels historiadors, però sovint se n'ha subestimat la rellevància, i el científic ha quedat

força oblidat. I malgrat tot, el «gran Aragó» va ser, sens dubte, el savi francès més conegut a la seva època, tant a França com a l'estranger.

Els anys d'*Història de la meva joventut*

Aragó vol explicar amb les seves pròpies paraules els anys de joventut, tal com indica el títol de l'obra, i és per això que el text s'ocupa bàsicament de l'època entre el seu naixement el 1786 i el retorn a França el 1809, després de les nombroses aventures a Catalunya, el País Valencià, Mallorca i Algèria. Els deu breus capítols posteriors a la tornada li permeten enllaçar aquells anys de peripècies amb les seves activitats posteriors, especialment l'elecció com a membre de l'Acadèmia de Ciències i, després, com a secretari perpetu d'aquesta mateixa institució, el 1830, moment en què finalitza el text.

En els primers capítols ens parla dels seus anys de formació a Estagell i Perpinyà, de la seva vocació científica i de com descobreix l'existència de l'Escola Politècnica, per a l'examen d'ingrés de la qual es prepara amb intensitat.

Un cop a l'Escola, ens explica diverses anècdotes amb professors i amb altres alumnes i ens fa un breu retrat de la situació política del moment, fins que se li encarrega ocupar un lloc a l'Observatori de París, depenent en aquells moments de l'Oficina de Longituds.

Aquestes dues institucions, l'Escola Politècnica i l'Oficina de Longituds, són una presència constant a *Història de la meva joventut*. Es tracta de dues de les grans institucions de recerca i docència nascudes de la Revolució, juntament amb l'Escola Normal Superior (l'Acadèmia de Ciències, de la qual Aragó en formarà part, ja existia abans, des de 1666). L'Escola Politècnica,

creada el 1794, tenia l'objectiu de donar als alumnes una sòlida formació científica en matemàtiques, física i química, i preparar-los per a l'accés a escoles especials dels serveis públics de l'Estat. La prova d'accés (ben relatada per Aragó) només incloïa un examen oral de matemàtiques i el programa d'estudis durava tres anys. L'Oficina de Longituds, per la seva banda, es va fundar el 1795 amb l'objectiu de millorar la navegació i impulsada per la necessitat de trobar mètodes fiables per calcular la posició dels vaixells en alta mar, en la línia del que feia el Board of Longitude a la Gran Bretanya.

És justament com a encàrrec de l'Oficina de Longituds que se l'envia als Països Catalans amb la missió de completar la mesura de l'arc de meridià entre Dunkerque i Barcelona, iniciada anys abans per Pierre Méchain i Jean-Baptiste Delambre. Aragó ens explica els treballs que va començar a fer, a Eivissa i al País Valencià, però la missió queda interrompuda per l'aixecament de 1808 contra la invasió napoleònica. A partir d'aquí, el relat més científic es converteix gairebé en una història d'aventures, amb interludis que en podríem dir «etnològics», a l'estil dels llibres de viatges exòtics del Romanticisme, i que té per escenaris Mallorca, Bugia, Alger (per partida doble), Roses i Palamós.

L'obra científica

Aragó va ser una de les personalitats científiques franceses més destacades de la seva època, si bé les seves contribucions van ser més de continuació i perfeccionament que no pas de creació o descobriment original. En aquest sentit, alguns historiadors i biògrafs n'han destacat més el seu caràcter de divulgador incansable i de punt d'unió entre el món acadèmic i el gran públic que no pas el d'investigador (Dörries, 2001). Més en concret, els seus cursos d'astronomia popular, oberts a tothom i

que va impartir entre 1813 i 1846, van tenir un gran èxit i van donar lloc, més endavant, a l'obra *Astronomie populaire*, en quatre volums, publicada pòstumament (Arago, 1871).

A més de perllongar la mesura de l'arc de meridià entre Dunkerque i Barcelona, Arago va estudiar el fenomen de la polarització de la llum, ja des de 1811, i va descobrir la polarització cromàtica rotatòria de la llum, amb la qual concep un polariscopi que permet detectar la polarització lineal.

Avançant en l'estudi de les ones electromagnètiques, va demostrar experimentalment el principi de Fresnel sobre la difracció. D'altra banda, la idea d'una determinació experimental de la velocitat de la llum fou suggerida per Arago el 1838, tal com més endavant dugueren a terme Fizeau i Foucault.

Aragó també va investigar la influència dels corrents elèctrics sobre els camps magnètics i va fer observacions que van anticipar el descobriment de les corrents de Foucault.

A més, com ell mateix comenta breument en el text, abans de la seva missió de mesura del meridià ja havia començat alguns treballs, amb Biot, sobre l'índex de refracció dels gasos i sobre la pressió de vapor i la velocitat del so en diferents gasos, treballs que va reprendre més endavant.

L'obra política

Aragó es va implicar en la política sobretot després de la mort de la seva esposa el 1829. Amb la Revolució de Juliol de 1830, quan França va passar de la monarquia de Carles X a la monarquia constitucional de Lluís Felip I, es va posicionar com a defensor del progrés científic i la justícia social. En la mateixa època en què fou nomenat

secretari perpetu de l'Acadèmia de Ciències, va ser elegit conseller general del departament del Sena (1830) i, després, diputat pel departament dels Pirineus Orientals (1831).

Després de la Revolució de 1848, que va derrocar la monarquia i va establir la Segona República francesa, Aragó es va convertir en una figura clau del govern provisional i va assumir breument (durant un mes i mig) la presidència *de facto* del govern. Més endavant, fou nomenat ministre de Marina i les Colònies, càrrec en què contribuí a l'abolició de l'esclavatge a les possessions franceses (una de les seves decisions més destacades) i va promoure millores en les condicions de vida dels mariners.

Quan Lluís Napoleó Bonaparte (futur Napoleó III) va fer el cop d'estat de 1851 per instaurar el Segon Imperi, Aragó es va oposar al nou règim. Tot i això, a causa del seu prestigi científic, Napoleó III li va permetre mantenir el càrrec de director de l'Observatori de París fins a la seva mort el 1853.

En resum, Aragó es va mostrar sempre com un polític de tendències progressistes, defensor de la democràcia, el progrés científic i la justícia social, amb una gran influència tant en la política com en la societat del seu temps.

Relació amb la catalanitat

Malgrat que a Catalunya hi hagut una certa tendència a subratllar el seu ús de la llengua en els anys que va passar als Països Catalans, el cert és que Aragó mai s'hagués identificat com a català ni hagués donat cap importància especial a la llengua catalana.

El científic tenia molt clara la realitat dels estats-nació, un concepte que s'anava solidificant des de la

Revolució; o s'era francès o s'era espanyol, i el fet de tenir una altra llengua mare, una cultura diferent de l'«estatal» era poca cosa més que un accident, una anècdota que podia resultar curiosa però que no modificava en res la seva «francesitat». Tal com expressa amb claredat durant el seu examen d'ingrés a l'Escola Politècnica, «jo dic que soc francès, i un molt bon francès, per estrany que us sembli el meu nom».

I això es tradueix també en l'ús de la llengua: al nord de la frontera, la llengua que calia utilitzar era el francès; al sud, l'espanyol, independentment del que parlessin els locals o un mateix en el cercle íntim. La llengua materna d'Aragó era el català, però d'acord amb les idees uniformitzadores imperants, no tenia cap interès a reforçar-ne l'ús ni la valoració per sobre d'un mer *patois*. Per això, sovint les interaccions que té amb la gent a Catalunya, les Illes o el País Valencià ens les reproduïx al seu text (segurament per a sorpresa nostra) en castellà, quan és molt possible que fossin en català, sobretot amb els pescadors i els pagesos.

El text i les traduccions

Per motius evidents, la figura d'Aragó va començar a despertar un cert interès al sud de la frontera a partir de començaments del segle XX (Riu-Barrera, 2001) i durant la Segona República, com una mena de «català il·lustre, il·lustrat i modern».

El 1937 es va publicar una primera traducció d'*Histoire de ma jeunesse*, dins de les col·leccions de divulgació popular de l'editorial Barcino, amb traducció d'Alfons Maseras (signada amb el pseudònim de Jaume dels Domenys). L'any 2000 va aparèixer una nova traducció, de Margalida Adrover, publicada per l'editorial El Far. Cap d'aquests dos llibres és gaire fàcil de trobar actualment.

El text original d'Aragó està dividit en 54 capítols sense títol, només amb un número d'ordre. En aquesta edició hem mantingut la mateixa divisió en capítols però hi hem afegit un títol explicatiu per facilitar el seguiment del text. Pel que fa a les notes, Aragó va afegir-ne dues que hem mantingut com a notes a peu de pàgina; les notes redactades expressament per a aquesta traducció estan agrupades al final del text. A banda d'això, hem corregit alguns errors de l'original en certs noms propis, a més d'emprar la versió catalana dels topònims que hi apareixen.

És impossible ser més eloqüent, més grandíols, fins i tot més afavorit que Francesc Aragó quan puja a l'estrada i se l'endú una autèntica passió [...], tant si ataca els infractors de la carta reialista com si defensa la Constitució republicana. [...] I és que Aragó no és només ciència, sinó també consciència; no només la genialitat, sinó també la integritat. (Dumas, 2006)

Història de la meva joventut

1. Motivació de l'obra

No tinc pas l'absurda altivesa d'imaginar que algú, fins i tot en un futur no gaire llunyà, pugui tenir la curiositat d'investigar com va ser la meva educació primerenca i com va anar creixent la meva intel·ligència, però com que hi ha hagut certs biògrafs apressats i sense prou autoritat que han aportat dades del tot inexactes sobre aquest tema, i d'una naturalesa tal que dona a entendre negligència per part dels meus pares, em sento obligat a deixar les coses clares.

2. Primers anys

Vaig néixer el 26 de febrer de 1786 a la comuna d'Estagell, a l'antiga província del Rosselló (departament dels Pirineus Orientals). El meu pare, llicenciat en dret, tenia petites propietats de terres de conreu, vinyes i oliveres, els ingressos de les quals li permetien mantenir la seva nombrosa família. Així, jo tenia tres anys el 1789, quatre anys el 1790, cinc anys el 1791, sis anys el 1792 i set anys el 1793, etc.

El lector té, doncs, a les seves mans la capacitat de jutjar si, com s'ha dit i com s'ha publicat, vaig estar implicat en els excessos de la nostra primera revolució.

3. La batalla de Paretstortes

Els meus pares em van enviar a l'escola primària d'Estagell, on aviat vaig aprendre a llegir i escriure. També vaig rebre classes particulars de música vocal a la casa pairal. A banda d'això, jo no era ni més ni menys avançat que altres nens de la meva edat. Només em detinc en aquests detalls per mostrar com s'equivocaven aquells que han publicat que, als catorze o quinze anys, encara no havia après a llegir.

Estagell era punt de parada d'una part de les tropes que, procedents de l'interior, anaven cap a Perpinyà o es dirigien directament a l'exèrcit dels Pirineus. Així doncs, la casa dels meus pares era gairebé sempre plena d'oficials i soldats. Això, juntament amb la viva irritació que m'havia despertat la invasió espanyola,¹ m'havia dut a tenir uns gustos militars tan decidits que la meva família es va veure obligada a vigilar-me de prop per evitar que em barregés furtivament amb els soldats que marxaven d'Estagell. Sovint passava que m'inxampaven a una lleugua del poble, ja de marxa amb les tropes.

Una vegada, aquestes aficions bel·licoses van ser a punt de costar-me car. Era la nit de la batalla de Parets-tortes,² quan les tropes espanyoles, derrotades, van agafar una part del camí equivocat. Jo era a la plaça del poble abans de l'alba i vaig veure arribar un brigadier i cinc genets que, en veure l'arbre de la llibertat,³ cridaren: «*iSomos perdidos!*». Immediatament vaig córrer cap a casa per armar-me amb una llança que hi havia deixat un soldat de la lleva i, ben a l'aguait a la cantonada d'un carrer, vaig colpejar el brigadier que anava al capdavant de l'escamot amb un mastegot d'aquesta arma. La ferida no fou greu i, en canvi, un cop de sabre va ser a punt de castigar la meva audàcia; per sort, els pagesos, que havien vingut a ajudar-me armats amb

forques, van fer caure els cinc genets de les seves muntures i els van fer presoners. Aleshores tenia set anys.

4. Vocació científica

Com que el meu pare havia anat a viure a Perpinyà com a tresorer de la seca, tota la família va deixar Estagell per seguir-lo. Després em van inscriure com a estudiant extern al col·legi municipal de la vila, on em vaig dedicar quasi exclusivament als estudis literaris; els nostres autors clàssics s'havien convertit en el tema preferit de les meves lectures. Però la direcció de les meves idees va canviar de sobte a causa d'una circumstància singular que explicaré tot seguit.

Mentre passejava un dia per la muralla de la ciutat, vaig veure un oficial d'enginyeria que hi manava fer reparacions. Aquest oficial, el senyor Cressac, era molt jove, i vaig tenir la gosadia d'apropar-m'hi i preguntar-li com havia arribat a posar-se la xarretera tan ràpidament:

—Soc de l'Escola Politècnica —va respondre.⁴

—I doncs, què és aquesta escola?

—És una escola on s'entra per examen.

—I són molt exigents amb els candidats?

—Ho veureu al programa que el Govern envia cada any a l'administració departamental; també el trobareu als números de la revista de l'Escola, que podeu trobar a la biblioteca de l'escola central.⁵

De seguida vaig córrer cap a aquesta biblioteca. I va ser allà on, per primera vegada, vaig llegir el programa de coneixements exigits als candidats.

A partir d'aquell moment vaig abandonar les classes de l'escola central, on m'ensenyaven a admirar

Corneille, Racine, La Fontaine i Molière, i només vaig assistir al curs de matemàtiques. Aquest curs estava a càrrec d'un antic eclesiàstic, l'abat Verdier, un home molt respectable però els coneixements del qual no anaven gaire més enllà del curs elemental de Lacaille.⁶ De seguida vaig veure que les lliçons del senyor Verdier no serien suficients per assegurar-me l'admissió a l'Escola Politècnica i aleshores vaig decidir estudiar per mi mateix les obres més noves, que em vaig fer portar de París. Eren les de Legendre, de Lacroix i de Garnier.⁷ En estudiar aquestes obres, sovint em trobava amb dificultats que esgotaven les meves forces. Per sort, cosa estranya i potser sense precedents a la resta de França, hi havia a Estagell un terratinent, Raynal, que tenia com a entreteniment l'estudi de les matemàtiques transcendents. Va ser a la seva cuina, mentre donava ordres a nombrosos servents per a les feines de l'endemà, que el senyor Raynal llegia amb profit l'*Arquitectura hidràulica* de Prony,⁸ la *Mecànica analítica* i la *Mecànica celeste*. Aquest home admirable sovint em donava consells útils, però he de dir que vaig trobar el meu veritable mestre a la portada del tractat d'àlgebra del senyor Garnier. Aquesta portada consistia en un full imprès sobre el qual hi havia enganxat un paper blau per la banda exterior. Llegir la pàgina descoberta em va fer voler saber què m'amagava el paper blau, de manera que el vaig treure amb cura, després d'haver-lo humitejat, i vaig poder llegir a sota aquest consell que d'Alembert va donar a un jove que li comentava les dificultats que trobava en els seus estudis: «Persistiu, senyor, persistiu, i us arribarà la fe».

Per a mi, això va ser un raig de llum: en comptes de capficar-me a entendre de bon començament les proposicions que se'm presentaven, vaig decidir acceptar-ne provisionalment la certesa i continuar endavant.

L'endemà, vaig quedar ben sorprès en entendre perfectament allò que, el dia abans, em semblava envoltat de núvols espessos.

En un any i mig havia aconseguit dominar totes les matèries del programa d'admissió, i vaig anar cap a Montpeller per fer l'examen. Aleshores tenia setze anys. El senyor Monge el jove, que era l'examinador, va haver de restar a Tolosa per una indisposició, i va escriure als candidats reunits a Montpeller que els examinaria a París. Jo també estava massa indisposat per emprendre aquest llarg viatge, i vaig tornar a Perpinyà.

Allà, vaig sentir durant un temps les peticions de la meva família, que volia que renunciés a les carreres que permetia l'Escola Politècnica. Però es va imposar amb claredat el meu gust pels estudis matemàtics i, així, vaig augmentar la meva biblioteca amb la *Introducció a l'anàlisi infinitesimal* d'Euler, amb la *Resolució de les equacions numèriques*, la *Teoria de les funcions analítiques* i la *Mecànica analítica* de Lagrange i, finalment, amb la *Mecànica celeste* de Laplace. Em vaig dedicar a l'estudi d'aquestes obres amb gran ardor. Com que la revista de l'Escola contenia obres com la memòria sobre l'eliminació del senyor Poisson,⁹ m'imaginava que els estudiants eren del mateix nivell que aquest geòmetra i que calia arribar a la seva alçada per tenir èxit.

A partir d'aquell moment em vaig preparar per a la carrera d'artiller, l'objectiu de la meva ambició; i com que havia sentit que un oficial havia de saber música, esgrima i ball, vaig dedicar les primeres hores de cada dia al cultiu d'aquestes tres arts del plaer.

La resta del temps se'm podia veure passejant pels fossats de la ciutadella de Perpinyà, i intentant, amb transicions més o menys forçades, passar d'una pregunta a una altra, per tal d'estar segur de mostrar a

l'examinador fins a quin punt havien avançat els meus estudis.*

5. L'examen d'ingrés

Per fi va arribar el dia de l'examen i vaig anar a Tolosa, en companyia d'un candidat que havia estudiat al col·legi municipal. Era la primera vegada que alumnes de Perpinyà es presentaven a les proves. El meu company, intimidat, fracassà del tot. Quan, després d'ell, em vaig presentar davant del tribunal, va tenir lloc una conversa d'allò més estranya entre el senyor Monge, que era l'examinador, i jo:

* Méchain, membre de l'Acadèmia de Ciències i de l'Institut, va rebre l'encàrrec l'any 1791 d'estendre la mesura del meridià a Espanya, fins a Barcelona. Durant les seves operacions als Pirineus l'any 1794 havia conegut el meu pare, que era un dels administradors del departament dels Pirineus Orientals. Més tard, l'any 1803, quan va caldre continuar la mesura del meridià fins a les illes Balears, el senyor Méchain va tornar a passar per Perpinyà i va venir a visitar el meu pare. Quan estava a punt de marxar per fer la prova d'accés a l'Escola Politècnica, el meu pare va gosar preguntar-li si no em podia recomanar al senyor Monge. «Amb molt de gust», va respondre; «ara bé, amb la franquesa que em caracteritza, no puc deixar passar per alt el fet que em sembla poc probable que el vostre fill, pel seu compte, hagi pogut dominar completament les assignatures de les quals es compon el programa. A més, si és acceptat, tant si es destina a l'artilleria com a l'enginyeria, la carrera científica, de la qual m'heu parlat, es prou difícil, i si no té una vocació especial, el vostre fill només hi trobarà decepcions». Anticipant una mica l'ordre de les dates, comparem aquest consell amb el que va passar: vaig anar a Tolosa, em vaig sotmetre a l'examen i em van acceptar; un any i mig després vaig ocupar el càrrec de secretari de l'Observatori, que havia quedat vacant arran de la renúncia del fill del senyor Méchain; un any i mig després, és a dir, quatre anys després de la previsió de Perpinyà, vaig substituir, amb el senyor Biot, el famós acadèmic que havia mort a Espanya, víctima de massa fatigues.

—Si heu de respondre com el vostre company, no cal que us interrogui.

—Senyor, el meu camarada sap molt més del que ha demostrat; espero tenir més sort que ell, però el que m'acabeu de dir podria cohibir-me i privar-me de tots els meus mitjans.

—La timidesa sempre és l'excusa dels ignorants. És per estalviar-vos la vergonya del fracàs que us proposo no examinar-vos.

—No conec vergonya més gran que la que m'esteu infligint en aquest moment. Si us plau, pregunteu-me; és el vostre deure.

—Veig que no us ablaniu per res, senyor! Ara veurem si tot aquest orgull és legítim.

—Som-hi, senyor, estic esperant!

Aleshores, el senyor Monge em va fer una pregunta sobre geometria, a la qual vaig respondre de manera que assuaugés els seus prejudicis. D'aquí va passar a una qüestió d'àlgebra, amb la resolució d'una equació numèrica. Coneixia l'obra de Lagrange pel cap dels dits; vaig analitzar tots els mètodes coneguts, exposant-ne els avantatges i els inconvenients: el mètode de Newton, el mètode de sèries recurrents, el mètode de cascades, el mètode de fraccions continuades... ho vaig repassar tot i la resposta havia durat una hora ben bona. Monge, després d'haver recuperat sentiments de simpatia, em va dir:

—En aquest moment podria considerar l'examen acabat; tanmateix, m'agradaria fer-vos dues preguntes més per gust. Quines relacions hi ha entre una corba i la recta que li és tangent?

Vaig considerar la qüestió com un cas especial de la teoria de les osculacions que havia estudiat al *Tractat de les funcions analítiques* de Lagrange.

—Per acabar —em va dir l'examinador—, com es determina la tensió dels diferents cordills que formen una màquina funicular?¹⁰

Vaig tractar aquest problema seguint el mètode exposat a la *Mecànica analítica*. Semblava clar que Lagrange havia assumit tot el pes del meu examen.

Feia dues hores i quart que estava davant de la pissarra. El senyor Monge, passant d'una banda a l'altra, es va aixecar, va venir a abraçar-me i va declarar solemnement que ocuparia el primer lloc de la seva llista. Val a dir que durant l'examen del meu amic, havia sentit els candidats de Tolosa expressar sarcasmes força desagradables cap als estudiants de Perpinyà; va ser sobretot com una forma de reparació a la meua ciutat natal que el comportament del senyor Monge i la seva declaració em van omplir d'alegria.

6. A l'Escola Politècnica

Arribat a l'Escola Politècnica a les acaballes de 1803, em van posar a la brigada dels gascons i bretons, excessivament fressosa. M'hauria agradat estudiar a fons la física i la química, de les quals amb prou feines en sabia les beceroles; però això només ho podia fer, com a molt, si el ritme dels meus companys em deixava prou temps. Pel que fa a l'anàlisi, abans d'entrar a l'Escola, ja havia après molt més del que cal per sortir-ne.

Acabo de relatar les peculiars paraules que el senyor Monge el jove em va dirigir a Tolosa de Llenguadoc quan comentava la meua prova d'accés. Doncs bé, va passar una cosa semblant a l'inici del meu examen de matemàtiques per passar d'un curs de l'Escola a un altre.

Aquesta vegada l'examinador va ser l'il·lustre geòmetra Legendre, del qual vaig tenir l'honor, uns anys més tard, d'esdevenir col·lega i amic.

Vaig entrar al seu despatx en el moment en què dos assistents s'enduien el senyor T, que s'havia de sotmetre a l'examen abans que jo, totalment inconscient. Pensava que aquesta circumstància hauria commogut i amorosit el senyor Legendre, però no va ser així:

—Com us dieu? —em va dir brusquement.

—Aragó —vaig respondre.

—Així que no sou francès?

—Si jo no fos francès, no seria aquí davant de vós, perquè no he sentit que mai s'hagi admès ningú a l'Escola sense haver-ne acreditat la nacionalitat.

—Insisteixo en que si hom es diu Aragó no pot ser francès.

—I jo dic que soc francès, i un molt bon francès, per estrany que us sembli el meu nom.

—Molt bé, no discutim més sobre aquest tema. Apropu-vos a la pissarra.

Tot just havia agafat el guix quan el senyor Legendre, tornant al tema inicial de les seves preocupacions, em va dir:

—Heu nascut en algun dels departaments que s'han incorporat a França recentment?¹¹

—No, senyor; vaig néixer al departament dels Pirineus Orientals, als peus dels Pirineus.

—Caram hauríeu d'haver-m'ho dit de seguida; ara tot està clar. Sou d'origen espanyol, oi?

—És possible, però en la meua humil família no conservem cap document autèntic que m'hagi permès remuntar-me a l'estat civil dels meus avantpassats: cadascú és fill de les seves obres. Torno a afirmar que soc francès, i amb això hauríeu de tenir-ne prou.

L'agudesesa d'aquesta darrera resposta no havia disposat el senyor Legendre més al meu favor. Ho vaig notar de seguida, ja que, havent-me fet una pregunta que requeria l'ús d'integrals dobles, em va aturar dient-me:

—El mètode que seguïu no us l'ha ensenyat el professor. D'on l'heu tret?

—D'una de les vostres memòries.

—Per què l'heu triat? Per fer-me la pilota?

—En absolut; res més lluny dels meus pensaments. Només l'he adoptat perquè m'ha semblat preferible.

—Si no m'expliqueu els motius de la vostra preferència, us posaré una mala nota, com a mínim per l'actitud.

Aleshores vaig elaborar més a fons el tema, plantejant que, al meu entendre, el mètode de les integrals dobles era, en tots els aspectes, més clar i més racional que el que Lacroix ens havia explicat a l'aula. A partir d'aquell moment em va semblar que Legendre quedava satisfet i va suavitzar l'actitud.

Després em va demanar que determinés el centre de gravetat d'un sector esfèric.

—És una qüestió fàcil —li vaig dir.

—Ah, molt bé. Doncs com que ho trobeu fàcil, ho complicaré: en comptes de suposar que la densitat és constant, suposaré que varia del centre a la superfície d'acord amb una funció determinada.

D'aquests càlcul me'n vaig sortir amb força èxit i, a partir d'aquell moment em vaig guanyar completament la tolerància de l'examinador. De fet, quan ja em retirava, em va adreçar aquestes paraules que, sortides de la seva boca, als meus companys els van semblar un presagi molt favorable per al meu grau de promoció:

—Veig que heu aprofitat molt bé el temps; continueu de la mateixa manera el segon any i sortirem d'aquí com a molt bons amics.

En els tipus d'examen adoptats a l'Escola Politècnica el 1804 hi havia algunes rareses desconcertants, que sempre es citen per contrastar-los amb l'organització actual. Podem creure, per exemple, que el vell senyor Barruel examinava de física a dos estudiants alhora i, segons es deia, els donava la nota mitjana a cadascun?¹² Jo vaig quedar emparellat amb un company ben intel·ligent però que no havia estudiat aquesta branca en la seva formació. Vam acordar que em deixaria a mi ocupar-me de la resposta, i tots dos ens vam entendre molt bé d'aquesta manera.

Com que m'han fet parlar de l'Escola de 1804, diré que pecava menys d'organització que de personal, atès que diversos professors estaven molt per sota de les seves obligacions, fet que va donar lloc a unes escenes força ridícules. Sense anar més lluny, els estudiants, havent constatat les mancances del senyor Hassenfratz,¹³ van elaborar una demostració de les dimensions de l'arc de Sant Martí plena d'errors de càlcul que es compensaven mútuament, de manera que el resultat final era correcte. El professor, que només tenia aquest resultat per jutjar la correcció de la resposta, no va deixar d'exclamar, quan ho va veure sobre la pissarra, «Bé, bé, perfectament bé!», cosa que va provocar sorolloses rialles a tots els bancs de l'aula.

Quan un professor ha perdut el respecte, sense el qual li és impossible fer les coses bé, hom es permet adreçar-li afronts impensables, dels quals només posaré un exemple.

Un vespre, un estudiant, el senyor Leboullenger, va conèixer el mateix senyor Hassenfratz i hi va tenir una discussió. Quan va tornar a l'escola al matí, ens va explicar aquesta circumstància:

—Estigues en guàrdia —li va dir un dels nostres companys—, aquest vespre et farà preguntes; ves amb peus

de plom, perquè de ben segur que el professor ha preparat qüestions difícils perquè tothom es rigui de tu.

Les nostres prediccions no anaven errades. Els estudiants amb prou feines havien arribat a l'aula que el senyor Hassenfratz va manar al senyor Leboullenger que s'apropés a la pissarra.

—Senyor Leboullenger —li va dir el professor—, heu vist la Lluna?

—No, senyor!

—Què dieu? Que no heu vist mai la Lluna?

—No puc fer res més que repetir la mateixa resposta: no, senyor.

Fora de si, i sentint que, amb aquesta resposta inesperada, la presa se li escapava de les mans, el senyor Hassenfratz es va dirigir a l'inspector, encarregat de la vigilància aquell dia, i li va dir:

—Senyor, aquí teniu el senyor Leboullenger que diu no haver vist mai la Lluna.

—I què voleu que hi faci? —va respondre estoicament el senyor Lebrun.

Com que per aquesta banda no podia aconseguir res, el professor es va girar una altra vegada cap al senyor Leboullenger, que es va mantenir tranquil i seriós enmig de la hilaritat generalitzada de tota l'aula, i va cridar amb una ira gens dissimulada:

—Persistiu a sostenir que no heu vist mai la Lluna?

—Senyor —va respondre l'estudiant—, us enganyaria si diguéis que no n'he sentit a parlar, però veure-la no l'he vist mai.

—Senyor, torneu al vostre seient.

Després d'aquesta escena, el senyor Hassenfratz només va ser professor de nom; les seves lliçons no podien tenir ja cap mena d'utilitat.

7. Ambient polític

A principis del segon any em van nomenar cap de brigada. Hachette havia estat professor d'hydrografia a Cotlliure i els seus amics del Rosselló m'hi van recomanar.¹⁴ Em va rebre amb gran amabilitat i fins i tot em va donar una habitació al seu apartament. Va ser allà on vaig tenir el plaer de conèixer en Poisson, que vivia al costat. Cada vespre, el gran geòmetra entrava a la meua cambra i ens passàvem hores senceres parlant de política i de matemàtiques, que no són exactament el mateix.

Durant l'any 1804, l'Escola va ser presa de passions polítiques, i això va ser per culpa del govern.

En primer lloc, volien obligar els estudiants a signar una carta de felicitació pel descobriment de la conspiració en la qual estava implicat Moreau.¹⁵ Els estudiants s'hi van negar, dient que no havien de pronunciar-se sobre un cas que es decidiria als tribunals. Cal assenyalar, a més, que Moreau encara no s'havia deshonrat entrant al servei de l'exèrcit rus que va venir a atacar els francesos sota les muralles de Dresden.

En segon lloc, els estudiants van ser convidats a manifestar-se a favor de la institució de la Legió d'Honor, però, de bell nou, s'hi van negar. Veien clarament que la condecoració concedida sense una bona indagació i sense cap control seria, en molts casos, la recompensa del xarlatanisme i no de l'autèntic mèrit.

La transformació del govern consular en un govern imperial va donar lloc a debats molt vius dins l'Escola.¹⁶ Molts estudiants es van negar a afegir la seva felicitació a l'adulació adotzenada dels cossos constituïts.

El general Lacuée, nomenat governador de l'Escola,¹⁷ va informar d'aquesta oposició a l'emperador.

—Senyor Lacuée —va cridar Napoleó enmig d'un grup de cortesans que aplaudia amb veu i amb gestos—, no podeu mantenir a l'Escola estudiants que han mostrat un republicanisme tan ardent; els heu d'expulsar. — I després afegí—: Vull saber-ne primer els noms i el seu rang en la promoció.

En veure la llista l'endemà, no va anar més enllà del primer nom, que era el primer de l'artilleria:

—No persegueixo els millors de la classe —va dir—; ah, si haguessin estat a la cua... Senyor Lacuée, deixeu-ho estar.

Res va ser més curiós que la sessió en què el general Lacuée va venir a rebre el jurament d'obediència dels estudiants. En el vast amfiteatre que els va reunir no hi havia rastre del capteniment que hauria d'inspirar una cerimònia com aquesta. La majoria, en comptes de respondre a la crida dels seus noms amb un «Ho juro», cridaven «Present».

De sobte, la monotonia de l'acte va ser interrompuda per un alumne, el fill de Brissot membre de la Convenció, que va cridar amb veu potent:

—No, no juro obediència a l'emperador.

Lacuée, pàl·lid i sense gota de sang freda, va ordenar a un destacament d'estudiants armats col·locats al seu darrere que arrestessin el recalcitrant. El destacament, al capdavant del qual estava jo, es va negar a obeir.

Brissot, adreçant-se al general amb una gran calma, digué:

—Indiqueu-me el lloc on voleu que vagi; no obligueu els estudiants a deshonrar-se posant les mans sobre un company que no vol resistir-se.

L'endemà, Brissot va ser expulsat.

8. Relació amb Laplace

Per aquesta època va morir a Castelló de la Plana el senyor Méchain, que havia estat enviat a Espanya per allargar les mesures del meridià fins a Formentera; el seu fill, secretari de l'Observatori, va renunciar tot seguit al càrrec. Poisson em va oferir aquesta feina, però jo em vaig resistir a la seva primera proposta: no volia renunciar a la meua carrera militar, objecte de totes les meves predileccions, i en la qual, a més, podia gaudir de la protecció del mariscal Lannes, amic del meu pare. Malgrat tot, al final vaig acceptar de manera temporal el càrrec que m'oferia a l'Observatori després d'una visita que vaig fer al senyor Laplace en companyia del senyor Poisson, amb la condició expressa de poder incorporar-me a l'arma d'artilleria si així ho considerava oportú. Va ser per aquest motiu que el meu nom va romandre a la llista d'alumnes de l'Escola: només em van destinar a l'Observatori com a servei especial.

Així doncs, vaig entrar en aquesta institució gràcies a la designació de Poisson, el meu amic, i per la intervenció de Laplace, que em va omplir de deferències. Em sentia d'allò més content i orgullós quan sopava al carrer de Tournon a casa del gran geòmetra. La meua ment i el meu cor estaven ben disposats a admirar-ho tot, a respectar-ho tot, en aquella persona que havia descobert la causa de l'equació secular de la Lluna,¹⁸ que va trobar en el moviment d'aquest cos els mitjans per calcular l'aplanament de la Terra, que va vincular a l'atracció les grans desigualtats de Júpiter i Saturn, etc. Però quina va ser la meua decepció quan, un dia, vaig sentir que la senyora Laplace s'acostava al seu marit i li deia: «Que em doneu la clau del sucre?».

Uns dies després, un segon incident em va afectar encara més profundament. El fill del senyor Laplace es preparava per als exàmens de l'Escola Politècnica i de

vegades venia a veure'm a l'Observatori. Durant una de les seves visites li vaig explicar el mètode de les fraccions continuades, mitjançant el qual Lagrange obté les arrels de les equacions numèriques. El jove en va parlar amb el seu pare amb admiració. No oblidaré mai la fúria que va seguir les paraules d'Émile de Laplace, i la duresa dels retrets que em va dirigir per afavorir un procés que en teoria pot ser molt llarg, però que evidentment no es pot criticar de cap manera en termes d'elegància i rigor. Mai se m'havia presentat la gelosia d'una manera tan nua i en unes formes tan amargues. «Ah!», em vaig dir a mi mateix, «és ben clar que els antics estaven ben inspirats quan van atribuir febleses a aquell que, tanmateix, feia tremolar l'Olimp arrugant les celles».¹⁹

9. Relació amb Brissot

És en aquestes dates que es produeix una circumstància que podria haver tingut conseqüències fatals per a mi i que relato tot seguit.

Ja he explicat abans l'escena que va provocar que el fill d'en Brissot fos expulsat de l'Escola Politècnica. Feia uns quants mesos que l'havia perdut totalment de vista quan va venir a visitar-me a l'Observatori, i em va situar en una posició d'allò més delicada, la més terrible en què s'ha trobat mai un home honest.

—No us he visitat —em va dir— perquè, des que vaig sortir de l'Escola, he practicat cada dia amb la pistola. Ara tinc una habilitat poc comuna amb aquesta arma, i l'utilitzaré per alliberar França del tirà que li ha arrabassat totes les llibertats. Ja he pres totes les mesures; he llogat una petita cambra al Carrusel,²⁰ molt a prop del lloc on Napoleó, després de sortir del pati d'armes, passa

revista a la cavalleria: és de l'humil finestra del meu apartament d'on sortirà la bala que li travessarà el cap.

Deixo que el lector endevini amb quina desesperació vaig rebre aquesta confidència. Vaig fer tots els esforços imaginables per dissuadir Brissot del seu pla sinistre; li vaig assenyalar que tots els que s'havien embarcat en empreses d'aquesta mena, la història els havia acabat descrivint amb l'odiós nom d'assassins. Però no hi havia res que pogués sacsejar la seva fatal resolució; només vaig obtenir d'ell, pel meu honor, la promesa que l'execució s'ajornaria un temps, i em vaig posar a buscar la manera d'avortar-la.

No em va passar pel cap la idea de denunciar el projecte de Brissot a les autoritats. Era una fatalitat que m'havia colpejat de sobte, i n'havia de patir les conseqüències, per greus que fossin.

Tenia moltes esperances que la mare d'en Brissot, tan cruelment jutjada durant la Revolució, pogués intervenir-hi. Vaig anar a casa seva, al carrer de Condé, i li vaig suplicar que s'unís a mi per evitar que el seu fill acomplís els seus sanguinaris propòsits.

—Ai, senyor—va respondre aquesta dona, que d'altra banda era un model de gentilesa—, si Sylvain—així es deia l'antic alumne de l'Escola— creu que està complint amb un deure patriòtic, no tinc ni la intenció ni el desig de desviar-lo d'aquest projecte.

Així doncs, havia d'espavilar-me jo tot sol. M'havia adonat que Brissot es dedicava a escriure novel·les i poemes. Era una afició que vaig alimentar i, així, cada diumenge, sobretot quan sabia que hi havia revista militar, anava a buscar-lo i el duia als camps a la vora de París, on escoltava amb gust la lectura dels capítols de les seves novel·les que havia redactat durant la setmana.

Les primeres sortides em van espantar una mica, perquè, armat amb les seves pistoles, Brissot aprofitava

qualsevol oportunitat per mostrar la seva gran destresa i vaig adonar-me que aquesta circumstància em faria veure com a còmplice seu, si mai arribava a dur a terme el seu projecte. Finalment, la seva pretensió a la glòria literària, que vaig afalagar tant com vaig poder, i les esperances que li vaig donar sobre l'èxit d'una passió amorosa el secret de la qual m'havia confiat i en la qual jo no creia gens, feien que prestés certa atenció a les reflexions que a tota hora li presentava sobre la seva empresa. Després va decidir fer un viatge a l'estranger i així em va alliberar de l'angoixa més feixuga que he patit mai a la meua vida.

Brissot va morir després de cobrir les parets de París amb cartells impresos a favor de la restauració borbònica.

10. Missió geodèsica

Tan bon punt em vaig incorporar a l'Observatori em vaig convertir en el col·laborador d'en Biot en la recerca sobre la refracció dels gasos, iniciada abans per en Borda.²¹

Durant aquest treball, el famós acadèmic i jo vam parlar sovint de l'interès que tindria reprendre, a Espanya, la mesura interrompuda per la mort de Méchain.²² Vam presentar el nostre projecte a Laplace, que el va rebre amb entusiasme, va aconseguir els fons necessaris i el Govern ens va confiar a tots dos aquesta important missió.

El senyor Biot i jo vam sortir de París, en companyia del comissari espanyol Rodríguez,²³ a les primeries de 1806. De camí, vam visitar les estacions indicades per Méchain; vam fer algunes modificacions importants a la

triangulació prevista, i de seguida vam començar a treballar.

Una orientació inexacta dels fanals situats a Eivissa, a la muntanya de Camp Vell,²⁴ va dificultar molt les observacions fetes al continent. La llum del senyal de Camp Vell es veia molt poques vegades, i vaig estar, durant sis mesos, al Desert de les Palmes,²⁵ sense veure-la, mentre que, després, el llum situat al Desert, però ben orientat, es veia cada vespre des de Camp Vell. És fàcil imaginar l'avorriment que podia sentir un astrònom actiu i jove confinat a un cim amb només un espai d'uns vint metres quadrats per passejar i la conversa de dos cartoixans el convent dels quals estava situat al peu de la muntanya i que venien d'amagatotis a trencar la regla del seu orde.

Mentre escric aquestes ratlles, vell i malalt, amb unes cames que amb prou feines em poden sostenir, els meus pensaments tornen involuntàriament a aquell període de la meua vida en què, jove i vigorós, resistia grans afanys i caminava nit i dia per les contrades muntanyoses que separen els regnes de València i Catalunya del regne d'Aragó, per recuperar els senyals geodèsics aterrats per les ventades.

11. Problemes a València

Cap a mitjan octubre de 1806 era a València. Un matí, d'hora, vaig veure entrar a casa meua el cònsol francès, tot espantat, que em digué:

—Vet aquí una notícia lamentable —em va dir el senyor Lanusse—, feu els preparatius necessaris per a la partida. Tota la ciutat està agitada, s'acaba de publicar una declaració de guerra contra França i sembla que hem patit un gran desastre a Prússia. Diuen que la reina

s'ha posat al capdavant de la cavalleria i de la guàrdia reial; part de l'exèrcit francès ha quedat destrossat i la resta està en un desordre total. Si ens quedem aquí les nostres vides corren perill; l'ambaixador francès a Madrid m'avisarà quan un vaixell nord-americà, fondejat al Grau de València, ens pugui admetre a bord, i us ho faré saber tan bon punt arribi el moment.

Aquest moment no va arribar, perquè, pocs dies després, la notícia falsa que, cal suposar, havia dictat la proclama del Príncep de la Pau²⁶ fou substituïda pel butlletí de la batalla de Jena.²⁷ La gent que, al principi, es feia el milhomes i amenaçava d'esbaldregar-ho tot, de sobte s'havia tornat vergonyosament apàtica; ara podíem passejar per la ciutat amb el cap ben alt i sense por de ser insultats.

Aquesta proclama, en què es parla de les crítiques circumstàncies en què es trobava la nació espanyola, de les dificultats que envoltaven aquest poble, de la salvació de la pàtria, de les palmes i del Déu de la victòria, dels enemics als quals calia enfrontar-se, no contenia pas el nom de França. Costa creure que hom ho aprofités després per argumentar que estava dirigida contra Portugal.²⁸

Napoleó va fingir creure aquesta interpretació burlesca, però, a partir d'aquell moment era evident que Espanya, tard o d'hora, hauria de retre comptes per les intencions bèl·liques que havia mostrat de cop l'any 1806. Això explica de manera força natural els fets de Baiona, sense justificar-los.²⁹

12. Conflictes locals

A València, jo esperava el senyor Biot, encarregat de portar nous instruments amb els quals havíem de

mesurar la latitud de Formentera. Aprofitaré aquests breus moments de descans per explicar aquí alguns detalls costumistes que poden ser d'interès per al lector.

Per començar, relataré una aventura que gairebé em va costar la vida en circumstàncies força inusuals.

Un dia, per relaxar-me, vaig pensar que podia anar, amb un compatriota, a la fira de Morvedre, l'antiga Sagunt, que em van dir que era molt curiosa. A la ciutat vaig conèixer la filla d'un francès resident a València, la senyoreta B. Com que totes les fondes eren plenes, la senyoreta B ens va convidar a prendre un refrigeri a casa de la seva àvia, i vam acceptar. Ara bé, en sortir de la casa, ens va comunicar que la nostra visita no havia estat del gust del seu promès, i que en podíem esperar alguna mena de parany. De seguida vam anar a comprar pistoles a un armer i vam marxar cap a València.

Pel camí vaig dir al calesser, un home que feia temps que estava al meu servei i que em tenia molt d'afecte:

—Isidro, tinc motius per creure que ens aturaran. Us aviso perquè no us sorprenguin els trets que vindran des de la calessa.

L'Isidro, assegut al baiard, seguint el costum del país, va respondre:

—Les vostres pistoles són del tot inútils, senyors, deixeu-me fer. Amb un sol crit n'hi haurà prou perquè la meva mula ens alliberi de dos, de tres i fins i tot de quatre homes.

Amb prou feines havia passat un minut des que el calesser havia dit aquestes paraules que dos homes van aparèixer davant la mula i la van agafar pels narius. En aquell moment, l'Isidro va fer un crit desmesurat, un crit que mai s'esvirà de la meva memòria: «capitana!». Llavors la mula es va alçar gairebé en vertical, va aixecar un dels dos homes, va tornar a posar les quatre potes a terra i va arrencar a córrer al galop. La sacsejada que va patir

el carruatge ens va fer entendre amb claredat el que acabava de passar. Després d'aquest fet, va seguir un llarg silenci, que només fou interromput per aquestes paraules del calessor:

—No us sembla, senyors, que la meva mula val més que les pistoles?

L'endemà, el capità general, don Domingo Izquierdo, em va dir que havien trobat un home aixafat al camí de Morvedre. Li vaig parlar de la destresa de la mula de l'Isidro i aquí va acabar la història.

13. Històries de bandolers

Una anècdota, escollida entre mil, permetrà al lector veure quina vida més aventurera duia el delegat de l'Oficina de Longituds.³⁰

Durant la meva estada a una muntanya prop de Cullera, al nord de la desembocadura del riu Xúquer i al sud de l'Albufera, vaig concebre, per un moment, el projecte d'establir una estació a les altes muntanyes que es veuen al seu davant.³¹ Vaig decidir inspeccionar-les, però l'alcalde d'un dels pobles veïns em va advertir del perill a què estava a punt d'exposar-me.

—Aquestes muntanyes —em va dir— són cau d'un munt de lladres de camí ral.

Vaig demanar l'ajuda de la guàrdia nacional, atès que tenia la facultat de fer-ho. La meva escorta va ser atacada pels lladres en una expedició que van dirigir contra ells i de seguida es van dispersar per la rica plana que rega el Xúquer. En tornar, vaig trobar-me de ple amb els combats entre aquests i les autoritats de Cullera. Hi va haver ferits a banda i banda i, si no recordo malament, fins i tot un agutzil va quedar estès a terra.

L'endemà al matí vaig tornar a la meva estació. La nit següent va ser horrible; plovia a bots i barrals. Cap a mitjanit van trucar a la porta de la meva cabana:

—Qui hi ha? —vaig preguntar.

—Un guarda duaner que us demana refugi per unes hores —va respondre una veu.

El meu servent obrí la porta i vaig veure entrar un home magnífic, armat fins a les dents. Es va estirar a terra i es va adormir. Al matí, mentre parlava amb ell a la porta de la cabana, se li van il·luminar els ulls quan va veure al vessant de la muntanya dues persones: l'alcalde de Cullera i el seu agutzil principal, que venien a visitar-me.

—Senyor —va exclamar—, n'hi ha prou amb l'agraïment que us dec, pel servei que m'heu prestat aquesta nit, perquè no aprofiti aquesta oportunitat per deslliurar-me, amb un tret de la carabina, del meu enemic més cruel. A reveure, senyor! —I va marxar, lleuger com una daina, saltant de roca en roca.

Un cop arribats a la cabana, l'alcalde i el seu agutzil van reconèixer en el fugitiu el líder de tots els bandits de la comarca.

Uns dies més tard, com que el temps tornava a ser molt dolent, vaig rebre una segona visita del suposat guàrdia de duanes, que es va adormir profundament a la meva cabana. Vaig veure que el meu servent, un vell soldat, que havia sentit el relat de les accions d'aquest home, es disposava a matar-lo; de seguida vaig saltar de la llitera i vaig agafar el servent per la gola:

—Que sou boig? —li vaig dir—. Que potser hem de fer de policies en aquest país? No veieu, a més, que això ens exposaria al ressentiment de tots els que obeeixen les ordres d'aquest temut cabdill? I llavors no podríem completar la nostra tasca.

Al matí, quan va sortir el sol, vaig tenir una conversa amb el meu hoste, que intentaré reproduir amb fidelitat:

—Conec perfectament la vostra situació. Sé que no sou duaner i he descobert sense cap mena de dubte que sou el líder dels lladres de la regió. Digueu-me: tinc alguna cosa a témer dels vostres companys?

—Ens va passar pel cap robar-vos, però vam suposar que tots els vostres diners devien ser als pobles propers, que no duríeu monedes al cim de les muntanyes, on no sabríeu què fer amb elles, i que assaltar-vos no tindria cap resultat fructífer. D'altra banda, no pretenem ser tan forts com el rei d'Espanya; les tropes del rei ens deixen anar fent amb els nostres assumptes, però si un dia importunem un enviat de l'emperador dels francesos, tingueu per cert que enviarien diversos regiments contra nosaltres i no trigaríem gaire a acabar esclafats. Permeteu-me afegir que l'agraïment que us dec és la vostra garantia més segura.

—Bé, vull fer confiança en les vostres paraules; adaptaré la meva conducta a la vostra resposta. Digueu-me: puc viatjar de nit? Em resulta d'allò més esgotador desplaçar-me, de dia, d'una estació a l'altra, amb aquest sol ardent!...

—I tant que podeu, senyor. Ja he donat ordres en aquest sentit i no seran pas desobeïdes.

Uns dies després vaig marxar cap a Dénia. Era mitjanit quan vaig veure uns homes a cavall que corrien cap a mi i se m'adreçaren amb aquestes paraules:

—Atureu-vos aquí, senyor! Són temps difícils i els qui més tenen han d'acudir en ajuda dels que no tenen res. Doneu-nos les claus dels vostres baguls, només agafarem el que considerem superflu.

Ja havia complert les seves ordres, quan se'm va ocórrer exclamar:

—Però si em van dir que podia viatjar sense riscos!

—Com us dieu, senyor?

—Don Francisco Aragó.

—*iHombre! ¡Vaya usted con Dios!*

I els genets, clavant els esperons, es van perdre ràpidament en un camp de garrofers.

Quan el meu amic el lladre de Cullera em va assegurar que no tenia res a témer dels seus subordinats, també em va informar que la seva autoritat no s'estenia al nord de València. Els lladres de camí ral de la part septentrional del regne obeïen altres cabdills, com per exemple, aquell que, després de ser enxampat, condemnat i penjat, fou tallat en quatre trossos que es clavaren en sengles pals a quatre camins rals, però no sense abans haver-los bullit en oli per assegurar-ne una conservació més llarga.

Aquest costum bàrbar, però, no produïa cap efecte, perquè tan bon punt s'enxampava un cabdill, n'apareixia un altre per substituir-lo.

De tots aquests bandits, els que tenien pitjor fama eren els que actuaven als voltants d'Orpesa. Els amos de les tres mules sobre les quals cavalcàvem un vespre per aquestes contrades el senyor Rodríguez, jo i el meu criat, ens anaven explicant les gestes d'aquests lladres, que fins i tot a plena llum del dia ens haurien posat els pels de punta, quan, a la llum de la Lluna, vam advertir un home amagat darrere d'un arbre. Malgrat que nosaltres érem sis, aquest malànima va tenir la gosadia de demanar-nos la bossa o la vida; el meu servent li va respondre immediatament:

—Creus que som covards, doncs? Au, passa via o rebràs un tret de la meva carabina.

—Me'n vaig —va respondre el miserable—, però aviat tindreu notícies meves.

Encara plens de por pel record de les històries que ens acabaven d'explicar, els tres traginers ens van suplir que deixéssim el camí principal i ens amaguéssim en un bosc que quedava a la nostra esquerra. Vam acceptar el seu suggeriment, però ens vam desviar.

—Baixeu —van dir—, les mules han obeït les brides però no les heu dirigit bé. Tornem sobre els nostres passos fins recuperar el camí i deixem les mules al seu aire, que ja sabran com trobar el camí de tornada.

Amb prou feines hàviem fet aquesta maniobra, amb força èxit, quan vam escoltar una animada discussió que tenia lloc a poca distància. Unes veus deien:

—Hem de seguir el camí principal i els trobarem. — Uns altres deien que calia ficar-se dins el bosc a l'esquerra. Els lladrucs dels gossos que acompanyaven aquests individus s'afegien a la cridòria. Mentrestant, caminàvem en silenci més morts que vius. Eren les dues de la matinada. De sobte vam veure una llum tènue en una casa aïllada; era com un far enmig de la tempesta, i l'únic mitjà de salvació que ens quedava. Arribats a la porta de la granja, vam trucar i vam demanar hospitalitat. Els inquilins, no gaire tranquils, temien que fóssim uns lladres, i no tenien cap pressa per obrir.

Impacient per l'espera, vaig cridar tal com n'havia rebut permís:

—Obriu en nom del rei!

Una ordre formulada d'aquesta manera es compleix. Vam entrar tots a cuita corrents, homes i mules, a la cuina que hi havia al pis de baix, i ens vam afanyar a apagar els llums, per no despertar les sospites dels bandolers que ens buscaven. De fet, els vam sentir passar i tornar a passar a la vora de la casa, vociferant a ple pulmó per la seva mala sort. No vam sortir d'aquesta casa aïllada fins que ja s'havia aixecat el dia, i vam continuar el nostre viatge fins a Tortosa, no sense haver

donat una recompensa adequada als nostres amfitrions. Volia saber per quines circumstàncies providencials havien mantingut un llum encès a una hora tan intempestiva.

—És que havíem matat un porc durant el dia —em van dir—, i estàvem enfeinats preparant les botifarres.

De ben segur que si el porc hagués viscut un dia més o no s'haguessin posat a fer botifarres, jo ja no seria viu i no hagués tingut l'oportunitat de relatar la història dels lladres d'Orpesa.

14. Relacions entre els locals

Mai no he apreciat millor la intel·ligent mesura de l'Assemblea Constituent que fou l'abolició de l'antiga divisió de França en províncies i la seva substitució per la divisió en departaments que en els meus viatges pels reialmes espanyols veïns de Catalunya, València i Aragó, mentre duia a terme les meves triangulacions. Els habitants d'aquestes tres províncies es detestaven cordialment, i no va caldre res més que el vincle d'un odi comú per fer-los actuar coordinadament contra els francesos. Tal era la seva animadversió, l'any 1807, que gairebé no podia aprofitar alhora els serveis de catalans, aragonesos i valencians quan em desplaçava amb els meus instruments d'una estació geodèsica a una altra. En concret, els catalans consideraven que els valencians eren un poble frívol, capriciós i inconstant, i acostumaven a dir-me: *En el reino de Valencia la carne es verdura; la verdura, agua; los hombres, mujeres; las mujeres, nada.*

Per la seva banda, els valencians, quan parlaven dels aragonesos, els anomenaven *xurros*.³² Un dia vaig preguntar a un pastor d'aquesta província que menava

cabres prop d'una de les meves estacions quin era l'origen d'aquest malnom, pel qual els seus compatriotes es mostraven tan ofesos:

—No sé si us hauria de respondre —em diu amb un somriure.

—Va, va —li dic—, que ho escoltaré tot sense enfadar-me.

—Bé, la paraula *xurros* vol dir que, per a gran vergonya nostra, de vegades hem estat governats per reis francesos. El sobirà, abans d'assumir el poder, havia de prometre sota jurament respectar les nostres franquícies i pronunciar en veu alta les solemnes paraules «*ilo juro!*», però com que no sabia pronunciar la jota, deia *xurro*. Què li sembla, senyor?

—Sí, sí —li vaig respondre—. Veig que la vanitat i l'orgull no han mort en aquest país.

Com que acabo de parlar d'un pastor, diré que a Espanya, la classe de persones d'ambdós sexes destinats a tenir cura dels ramats sempre em va semblar menys allunyada que a França dels quadres de pastors i pastores que ens han deixat els antics poetes en els seus poemes bucòlics. Les cançons amb les quals intenten superar l'avorriment de la seva monòtona vida són més distingides en la forma i en el fons que les de les altres nacions d'Europa a les quals he tingut accés. Mai deixarà de sorprendre'm el record d'una vegada que, estant en una muntanya situada a la confluència dels regnes de València, Aragó i Catalunya, tot de sobte em va enxampar una violenta tempesta que m'obligà a refugiar-me sota la meva tenda i romandre-hi tot arraulit. Quan es va dissipar la brufada i vaig sortir del meu refugi, vaig escoltar, amb gran sorpresa, en un cim aïllat que dominava la meva estació, una pastora que cantava una cançó de la qual només recordo aquests vuit versos, que donaran una idea de la resta:

*A los que amor no saben
ofreces las dulzuras
y a mí las amarguras,
que sé lo que es amar.
Las gracias al mecerte
eran cuadro de flores,
te cantaban amores
por hacerte callar.*

Oh! Quanta saba hi ha en aquesta nació espanyola!
Quina llàstima que no es vulgui fer que doni fruit!

15. Sobre la Inquisició

L'any 1807, a València encara existia el tribunal de la Inquisició i funcionava de tant en tant. És cert que els reverends pares no feien cremar ningú, però pronunciaven sentències en què el ridícul competia amb l'odiós. Durant la meua estada en aquesta ciutat, el sant ofici va haver de tractar amb una suposada bruixa; la va dur a passejar per tots els barris a cavall d'un ruc, amb la cara girada cap a la cua i despullada de la part superior del cos, de cintura en amunt. Per obeir les regles més bàsiques de la decència, la pobra dona havia estat recoberta d'una substància apegalosa, mel, em van dir, a la qual s'enganxaven una gran quantitat de petites plomes, de manera que, de fet, la víctima semblava un pollastre amb cap humà. La processó, i el lector podrà endevinar la gentada que hi havia, es va aturar una estona a la plaça de la catedral, on m'allotjava. Em van dir que la bruixa va ser colpejada a l'esquena amb una pala, però no gosaria afirmar-ho del cert, perquè jo era absent en el

moment en què aquesta horrible processó passà per davant de les meves finestres.

Aquests eren els espectacles oferts al poble a principis del segle XIX en una de les principals ciutats d'Espanya, seu d'una famosa universitat i pàtria de nombrosos ciutadans distingits pel seu saber, el seu coratge i les seves virtuts. Cal que els amics de la humanitat i la civilització no es disgreguin, sinó que, al contrari, s'uneixin en un feix indissoluble, perquè la superstició sempre està a l'aguait i espera el moment d'apoderar-se de la seva presa.

16. Els monjos cartoixans

En el curs del meu relat ja he explicat que hi havia dos cartoixans que abandonaven sovint el seu convent del Desert de les Palmes i venien d'amagatotis a veure'm a la meua estació, situada uns dos-cents metres més amunt. Alguns detalls poden donar una idea de com eren alguns monjos a la Península l'any 1807.

Un dels dos, el pare Trivulci era ja vell; l'altre, en canvi, era molt jove. El primer, d'origen francès, havia tingut un cert protagonisme a Marsella en els fets contrarevolucionaris dels quals aquesta ciutat fou escenari a l'inici de la nostra primera revolució. Va tenir-hi un paper molt actiu i se'n podien veure les proves en les cicatrius de sabre que li creuaven el pit. Aquest fou el primer a venir i en veure pujar el seu jove company, es va amagar; tanmateix, tan bon punt el jove es va posar a xerrar amb mi, va aparèixer de sobte el pare Trivulci. La seva aparició va tenir el mateix efecte que el cap de Medusa.³³

—Tranquil —va dir al seu jove col·lega—, no ens denunciarem mútuament, perquè el nostre prior no és un

home que ens perdonaria haver vingut aquí a trencar el nostre vot de silenci, i tots dos rebríem un càstig que recordaríem durant molt de temps.

L'acord va quedar segellat immediatament i, a partir d'aquell dia, els dos cartoixans van venir molt sovint a parlar amb mi.

El més jove dels dos visitants era aragonès i la seva família l'havia obligat a fer-se monjo contra la seva voluntat. Un dia, davant del senyor Biot, que havia tornat de Tarragona on s'havia retirat per refer-se de les febres, em va explicar uns detalls que, segons ell, demostraven que a Espanya no quedava res més que simulacres de religió, uns detalls que havia obtingut principalment del misteri de la confessió. El senyor Biot va manifestar sobtadament el malestar que li provocava aquesta conversa; fins i tot hi havia en les seves paraules algunes expressions que van fer suposar al monjo que el senyor Biot el prenia per una mena d'espia. Tan bon punt li va passar pel cap aquesta sospita, ens va deixar sense dir res, i l'endemà al matí el vaig veure pujar d'hora armat amb un rifle. El monjo francès l'havia precedit i em va xiuxiuejar el perill que amenaçava el meu col·lega.

—Uniu-vos a mi —va afegir— per dissuadir el jove monjo aragonès del pla homicida.

No cal dir que em vaig aplicar amb tota l'ardor a aquesta negociació, de la qual vaig tenir la sort d'eixir airós. Allà hi havia, com es pot veure, els elements d'un líder guerriller. Em sorprendria molt que el meu jove monjo no hagués tingut un paper en la guerra de la independència.

17. Les pràctiques religioses

L'anècdota que ara explicaré demostrarà amb escreix que per als cartoixans del Desert de les Palmes la religió no era una conseqüència de sentiments elevats, sinó una simple acumulació de pràctiques supersticioses.

L'escena del fusell, sempre present en la meva ment, semblava deixar clar que el jove monjo aragonès, mogut per les seves passions, podia ser capaç de les accions més criminals. També em va impressionar molt desgradablement quan un diumenge, després d'haver baixat a oir missa, vaig conèixer un monjo que, sense dir res, em va conduir per una sèrie de passadissos foscos fins a una capella on la llum del dia només penetrava per una finestra molt petita. Allà vaig trobar el pare Trivulci, que només va dir missa per a mi; el jove monjo l'ajudava. De sobte, un moment abans de la consagració, el pare Trivulci, girant-se cap a mi, em va dir aquestes paraules:

—Tenim permís per dir missa amb vi blanc; fem servir el vi que obtenim de les nostres vinyes, que és un vi molt bo. Demaneu al prior que us deixi tastar-ne una mica, perquè quan marxeu d'aquí anireu a dinar amb ell; ara podreu confirmar de seguida que el que us dic és ben cert.

I em va oferir la canadella perquè en begués.³⁴ M'hi vaig resistir amb força, no només pel fet que vaig trobar indecent aquesta mena d'invitació llançada al mig de la missa, sinó també perquè, ho he de reconèixer, vaig concebre per un moment el pensament que els monjos volien, enverinant-me, venjar-se en la meva persona de l'afront que els havia fet el senyor Biot. He d'admetre que m'havia equivocat i que les meves sospites no tenien cap fonament, perquè el pare Trivulci va reprendre la missa interrompuda i va beure amb generositat el vi

blanc que contenia una de les canadelles. Tanmateix, quan em vaig desempallegar dels dos monjos i vaig poder respirar l'aire pur del camp, vaig sentir una gran satisfacció.

18. El dret d'asil

El dret d'asil concedit a algunes esglésies va ser un dels privilegis més horripilants dels quals França va quedar alliberada gràcies a la revolució del 89. L'any 1807 a Espanya encara existia aquest dret, i crec que el podien aplicar totes les catedrals. Durant la meua estada a Barcelona, vaig saber que en un petit claustre contigu a l'església més gran d'aquella ciutat hi havia un bandler,³⁵ un home culpable de diversos assassinats, que hi vivia pacíficament, protegit de tota persecució per la santedat del lloc. Vaig voler confirmar amb els meus propis ulls la realitat d'aquest fet i vaig anar amb el meu amic Rodríguez al petit claustre en qüestió. En aquells moments, l'assassí estava menjant un àpat que li acabava de portar una dona. Va endevinar fàcilment el propòsit de la nostra visita i de seguida ens va fer palès que si bé l'asil era segur per a aquest lladre de camí ral, no ho seria pas tant per a nosaltres. Ens vam retirar immediatament, lamentant el fet que en un país que es deia civilitzat encara existissin abusos tan flagrants, tan monstruosos.

19. Relació amb l'arquebisbe

Per tenir èxit en les nostres operacions geodèsiques necessitàvem tenir el suport dels habitants dels pobles propers a les nostres estacions, i per a això ens calia tenir

la recomanació dels sacerdots. Així doncs, el senyor Lanusse, vicecònsol de França, el senyor Biot i jo vam anar a visitar l'arquebisbe de València per demanar-li protecció.³⁶ Aquest arquebisbe, home de gran estatura, era aleshores general dels franciscans; el seu vestit, força descurat, amb la seva roba grisa coberta de tabac, contrastava amb la magnificència del palau arquebisbal. Ens va rebre amablement i ens va prometre totes les recomanacions desitjables, però quan va arribar el moment d'acomiar-nos, va semblar que els nostres assumptes anirien a mal borràs. El senyor Lanusse i el senyor Biot van sortir de la sala de recepcions sense besar la mà de monsenyor, tot i que aquest l'havia presentat a cadascun d'ells molt amablement. L'arquebisbe ho va compensar amb la meua pobre persona: un moviment que quasi em va trencar les dents, un gest que amb raó podria considerar un cop de puny, em va demostrar que el general dels franciscans, malgrat el seu vot d'humilitat, s'havia enutjat per la manca de formalitat dels meus dos companys de visita. Vaig estar a punt de queixar-me de la brusquedat que em concedia, però tenia ben presents les necessitats de les nostres operacions trigonomètriques i vaig callar.

D'altra banda, en el moment en què el puny tancat de l'arquebisbe em va prémer els llavis, encara pensava en els magnífics experiments d'òptica que es podrien fer amb la luxosa pedra que adornava el seu anell pastoral. Aquesta idea, ho dic amb franquesa, m'havia estat rosegant durant tota la visita.

20. Problemes a Mallorca

Havent vingut finalment el senyor Biot a trobar-me a València, on, com he dit, esperava nous instruments,

vam anar a Formentera, l'extrem meridional del nostre arc, del qual vam determinar la latitud. El senyor Biot em va deixar tot seguit per tornar a París, mentre jo unia geodèsicament l'illa de Mallorca amb Eivissa i Formentera, i així vaig obtenir, amb l'ajuda d'un sol triangle, la mesura d'un arc de paral·lel d'un grau i mig. A continuació, vaig desplaçar-me a Mallorca, per mesurar-ne la latitud i l'azimut.

En aquesta època, el ferment polític generat per l'entrada dels francesos a Espanya va començar a envair tota la Península i les illes que en depenen. A Mallorca, aquesta efervescència només havia arribat als ministres, els partidaris i els familiars del Príncep de la Pau. Cada vespre veia arrossegant en triomf, a la plaça de Palma, capital de l'illa de Mallorca, els cotxes en flames del ministre Soler,³⁷ els cotxes del bisbe i, fins i tot, els de simples particulars sospitosos d'estar vinculats a les fortunes del favorit Godoy. Aleshores ni tan sols podia sospitar que aviat arribaria el meu torn.

La meva estació mallorquina, l'Esclop del Galatzó,³⁸ una muntanya molt alta, estava situada precisament sobre el port on va desembarcar Jaume el Conqueridor quan va anar a prendre les Balears als moros.³⁹ Es va estendre entre la població el rumor que m'hi havia instal·lat per afavorir l'arribada de l'exèrcit francès i que cada vespre feia senyals a les tropes. Aquests rumors, però, només es van convertir en una amenaça cap a la meva persona quan va arribar a Palma un oficial d'estat major de Napoleó, el 27 de maig de 1808. Aquest oficial era el senyor Berthemy i duia a l'esquadra espanyola de Maó l'ordre de dirigir-se a tota vela cap a Toló.⁴⁰ Les notícies d'aquesta missió van provocar un aixecament general que va posar en perill la vida de l'oficial; el capità general Vives només va aconseguir salvar-li la vida fent-lo tancar al castell de Bellver.⁴¹ Aleshores, la gent va

recordar de cop aquell francès que s'estava a la mola de l'Esclop i es va organitzar una sortida popular per anar a capturar-lo.

El senyor Damià, patró del místic⁴² que el govern espanyol havia posat a la meva disposició, va prendre la iniciativa i em va dur un vestit amb el qual em vaig disfressar. Tot anant cap a Palma en companyia del valent mariner ens vam trobar amb la gernació que m'anava a buscar, però no em van reconèixer, perquè jo parlava perfectament el mallorquí. Vaig encoratjar els homes d'aquest destacament a continuar el seu camí i jo em vaig dirigir cap a Palma. De nit vaig pujar a bord del místic, capitanejat per don Manuel de Vacaró, a qui el govern espanyol havia posat a les meves ordres. Vaig demanar a aquest oficial si em portaria a Barcelona, ocupada pels francesos, i li vaig prometre que si algú feia cap intent de detenir-lo, tornaria immediatament per entregar-me com a presoner.

Don Manuel, que fins aleshores m'havia mostrat una amabilitat extrema, només tenia paraules de grolleria i malfiança. Al moll on estava amarrat el místic es va produir un avalot que Vacaró em va assegurar que anava dirigit contra mi.

—No us preocupeu —em va dir—, si pugem a bord, us amagueu en aquest bagul.

Ho vaig provar, però el caixó que em mostrava era tan petit que les meves cames quedaven del tot per fora i la tapa no es podia tancar. Vaig entendre perfectament què significava això i vaig demanar al senyor Vacaró que em fes tancar al castell de Bellver. Quan va arribar l'ordre d'empresonament del capità general, vaig baixar a la barca, on els mariners del místic em van rebre amb efusió.

Quan travessaven la rada, la gent em va veure, em va començar a perseguir i només amb molta dificultat vaig

poder arribar a Bellver sa i estalvi. De fet, durant la fugida només vaig rebre una lleu punyalada a la cuixa. Sovint s'han vist presoners fugir dels seus calabossos a tota pressa; jo dec ser el primer que ha fet just el contrari. Això va passar el dia 1 o 2 de juny de 1808.

El governador de Bellver era un personatge d'allò més extraordinari. Si encara és viu, em podria demanar un certificat de prioritat sobre les hidropaties modernes: el capità granadí sostenia que l'aigua pura, ben administrada, era un mitjà per tractar totes les malalties, fins i tot les amputacions. Escoltant les seves teories amb molta paciència i sense interrompre'l mai, vaig guanyar-me la seva estima. Va ser a petició seva, i en interès de la nostra seguretat, que una guarnició suïssa va substituir les tropes espanyoles que fins aleshores havien estat emprades en la vigilància de Bellver. També va ser gràcies a ell que un dia vaig saber que un monjo havia proposat als soldats que anaven a buscar el meu menjar a la ciutat que aboquessin verí en un dels plats.

Tots els meus antics amics de Mallorca m'havien abandonat en el moment de la meva detenció. Vaig intercanviar una correspondència molt amarga amb don Manuel de Vacaró per aconseguir la restitució del salconduit que ens havia lliurat l'almirallat anglès. El senyor Rodríguez només gosava venir a visitar-me a plena llum del dia i em duia tot el consol que estava en el seu poder.

21. De Mallorca a Alger

L'admirable senyor Rodríguez, per pal·liar les molèsties del meu empresonament, m'enviava de tant en tant els diaris que aleshores s'editaven a diversos punts de la Península, sovint sense llegir. Una vegada, vaig veure en

aquests diaris la història de les horribles matances de les quals la ciutat de València, o més aviat la plaça de toros, havia estat l'escenari, i en què desaparegueren, sota la pica del torero, quasi tots els francesos establerts en aquesta ciutat (més de 350). Un altre diari contenia un article amb aquest títol: «*Relación de la ahorcadura del señor Arago y del señor Berthemie*». Aquesta notícia parlava dels dos homes torturats en termes molt diferents. El senyor Berthemie era un hugonot, havia estat sord a totes les exhortacions, havia escopit a la cara del clergue que l'ajudava i, fins i tot, a la imatge de Crist; pel que fa a mi, m'havia comportat amb molta decència i m'havia deixat penjar sense muntar cap escàndol. Així mateix, l'autor de la crònica lamentava que un jove astrònom hagués tingut la feblesa d'implicar-se en una traïció amb la qual, sota l'emparedament de la ciència, havia afavorit l'entrada de l'exèrcit francès en un regne amic.

Després de llegir aquest article, de seguida em vaig decidir:

—Com que la gent ja parla del meu martiri —vaig dir al meu amic Rodríguez—, suposo que l'esdeveniment no trigarà gaire a fer-se realitat. Prefereixo morir ofegat que penjat: vull escapar-me d'aquesta fortalesa i depèn de vós proporcionar-me els mitjans per fer-ho.

Rodríguez, que sabia millor que ningú com de ben fonamentades eren les meves pors, de seguida va anar per feina. Es dirigí al capità general i li va expressar tots els perills que comportaria per al seu càrrec que jo desaparegués en un aldarull popular o, fins i tot, que es veiés forçat a desfer-se de mi. Les seves observacions resultaven encara més clares en aquell moment, quan ningú podia predir quin seria el desenllaç de la revolta espanyola.

—Em comprometo —digué el capità general Vives al meu col·laborador Rodríguez— a donar al comandant de

la fortalesa l'ordre de deixar sortir, quan arribi el moment, el senyor Aragó i fins i tot els dos o tres altres francesos que són amb ell al castell de Bellver. Així doncs, no tenen cap necessitat de procurar-se els mitjans de fugida de què s'han proveït. Ara bé, restaré al marge de tots els preparatius que calguin per treure els fugitius de l'illa; això ho deixo a la vostra responsabilitat.

Rodríguez de seguida es va posar d'acord amb el valent patró Damià. Van acordar que Damià assumiria el comandament d'una barca de mig pont que el vent havia dut fins a la platja, que l'equiparia com si volgués anar a pescar i que ens portaria a Alger; després d'això, el seu retorn a Palma, amb pesca o sense, no despertaria cap sospita.

Les coses es van dur a terme segons aquest pla, malgrat la vigilància inquisitorial que don Manuel de Vacaró exercia sobre el patró del místic.

El 28 de juliol de 1808 baixàrem en silenci el turó sobre el qual està construït Bellver, en el mateix moment en què la família del ministre Soler entrava a la fortalesa per fugir de la fúria del poble. Quan vam arribar a la riba, vam trobar en Damià, la seva barca i tres mariners. Vam pujar a bord tot seguit i vam salpar. Damià havia pres la precaució de reunir també en aquest fràgil vaixell els valuosos instruments que havia agafat de la meva estació de la mola de l'Esclop. La mar estava agitada i en Damià va creure prudent aturar-se a la petita illa de Cabrera, que poc després, esdevindria tristament famosa pel patiment que hi van viure els soldats de l'exèrcit de Dupont després de la vergonyosa capitulació de Bailèn.⁴³

En aquest lloc, un incident peculiar va estar a punt de comprometre-ho tot. Cabrera, força a prop de l'extrem sud de Mallorca, rep visites freqüents dels

pescadors d'aquesta part de l'illa. El senyor Berthemy temia, amb prou raó, que si s'havia escampat el rumor de la nostra fugida, s'enviessin alguns vaixells a capturar-nos i considerava inoportú haver-nos aturat; jo vaig argumentar que calia confiar en la prudència del patró. Durant aquesta discussió, els tres mariners que en Damià havia enrolat van veure que el senyor Berthemy, a qui havia fet passar pel meu servent, contradeia les meves opinions en igualtat de condicions i, per aquesta raó, es van dirigir al patró en aquests termes:

—Vam acceptar participar en aquesta expedició amb la condició que l'ajudant de camp de l'emperador, tancat a Bellver, no estigués entre les persones que ens havíem d'endur. Només volíem prestar-nos a ajudar en la fugida de l'astrònom. Com que no és així, cal que deixeu aquest oficial aquí, tret que preferiu llençar-lo al mar.

En Damià em va informar immediatament de les clares amenaces de la seva tripulació. El senyor Berthemy, llavors, es va avenir a patir algunes humiliacions que només podia tolerar un criat amenaçat pel seu amo; d'aquesta manera van desaparèixer totes les sospites.

En Damià, que també temia la possible arribada d'alguns pescadors mallorquins, es va afanyar a salpar el 29 de juliol de 1808, en el primer moment favorable. Vam arribar a Alger el 3 d'agost.

22. Plans per anar a Marsella

Els nostres ulls miraven ansiosament cap al port per endevinar la rebuda que ens hi esperava. Ens va tranquil·litzar veure la bandera tricolor que onejava sobre dos o tres edificis; però ens vam equivocar: eren edificis holandesos. Tan bon punt vam atracar, un espanyol, que pel seu to autoritari vam assumir que era algun

funcionari superior de la Regència,⁴⁴ es va acostar a en Damià i li va preguntar:

—Què porteu?

—Duc quatre francesos —va respondre el patró.

—Doncs els retornareu immediatament. Us prohibeixo desembarcar.

Com que no teníem cap intenció d'obeir les seves ordres, aquest espanyol, que era l'enginyer naval del dei,⁴⁵ es va armar amb una perxa i va començar a colpejar-nos. Tanmateix, un mariner genovès, sobre una barca propera, de seguida va agafar un rem i va colpejar el nostre agressor amb empentes i mastegots. Durant aquesta lluita acalorada, vam poder baixar a terra sense que ningú ens ho impedís. Ens havíem fet una idea un pèl particular de la manera com es resolen les coses a les costes d'Àfrica.

Vam anar a presentar-nos davant del cònsol francès, el senyor Dubois-Thainville, però era a la seva finca del camp. Escoltats pel genísser del consolat, ens vam dirigir cap a aquesta finca, una de les antigues residències del dei, situada no gaire lluny de la porta Bab-Azoun. El cònsol i la seva família ens van rebre amb gran amabilitat i ens van oferir hospitalitat.

Transportat de sobte a un nou continent, esperava ansiosament la sortida del sol per gaudir de tot allò que l'Àfrica podia oferir a un europeu quan em vaig veure implicat en una mena d'aventura. A la llum del crepuscle, vaig veure un animal que es movia als peus del meu llit; vaig donar puntades de peu i el moviment va cessar. Una estona després, vaig notar el mateix tràfec sota les meves cames; una sacsejada sobtada el va aturar de seguida un altre cop... Aleshores vaig sentir les riallades del genísser, estirat en un sofà de la mateixa cambra que jo, i de seguida vaig veure que, per divertir-se amb el

meu desassossec, havia posat un eriçó ben gros al meu llit.

L'endemà, el cònsol es va ocupar de fer-nos embarcar en un vaixell de la Regència que havia de marxar cap a Marsella. El senyor Ferrier, canceller del consolat francès, era alhora cònsol austríac i ens va proporcionar dos passaports falsos que ens van transformar, al senyor Berthemy i a mi, en dos comerciants en viatge de negocis, un de Schwekat, a Hongria, i l'altre de Leoben.⁴⁶

23. La ruta fins a Marsella

Va arribar el moment de partir. El 13 d'agost de 1808 érem a bord, però la tripulació encara no havia embarcat. El capità titular, l'arraix Braham Uled Mustafà Goià, com que s'havia adonat que el dei era a la seva terrassa i temia un càstig si trigava a salpar, va completar la tripulació amb els passavolants que corrien pel moll, la majoria dels quals no eren mariners. Tots aquests pobres desgraciats van demanar permís per anar a informar les seves famílies d'aquesta partida precipitada i per recollir una mica de roba; el capità, però, va fer com si sentís ploure davant d'aquestes queixes. Tot seguit, vam llevar l'àncora.

El vaixell pertanyia a l'emir de Sece, que era director de la seca, però el seu comandant real era un capità grec anomenat Spiros Caligeros. La càrrega estava formada per uns quants grups d'allò més diversos. Entre els passatgers hi havia cinc membres de la família que els Bakri havien substituït com a reis dels jueus;⁴⁷ dos comerciants marroquins de plomes d'estruç; el capità Krog, de Bergen, a Noruega, que havia venut el seu vaixell a Alacant, i dos lleons que el dei enviava a l'emperador Napoleó i un gran nombre de micos. Els primers dies de

la nostra navegació van ser molt feliços. Davant de Sardenya ens vam trobar amb una nau nord-americana que sortia de Càller. Una canonada (estàvem armats amb catorze canons de petit calibre) va avisar el capità que vingués a identificar-se i va dur a bord una sèrie de resguards de passaport, un dels quals encaixava perfectament amb el que portàvem. El capità ho tenia, doncs, tot en ordre i no es va sorprendre gaire quan li vaig ordenar, en nom del capità Braham, que ens proporcionés te, cafè i sucre. El capità nord-americà va protestar i ens va qualificar de bandolers, de pirates i de proscrius; el capità Braham va encaixar amb facilitat tots aquests impropis però, tanmateix, va persistir en exigir sucre, cafè i te.

L'americà, llavors, va arribar al límit de l'enuig i, dirigint-se a mi, que feia d'interpret, cridà:

—Ah, brètol desgraciat! Si mai us trobo en terra santa, us rebentaré el cap.

—Que potser creieu —vaig respondre— que soc aquí per plaer i que, malgrat les vostres amenaces, no me n'aniria amb vos, si pogués?

Aquestes paraules el van calmar; va portar el sucre, el cafè i el te demanats pel cabdill morisc i vam reprendre la navegació, però sense haver-nos acomiadat amb el *farewell* habitual.

24. El corsari de Palamós

Ja havíem entrat al golf de Lió i ens acostàvem a Marsella, quan, el 18 d'agost de 1808, ens trobem amb un corsari espanyol de Palamós, armat a proa amb dos canons de 24 lliures. Esperàvem poder escapolar-nos a tota vela, però una canonada, la bala de la qual ens va

travessar les veles, ens va deixar clar que el corsari tenia la paella pel mànec.

Vam obeir l'ordre expressada d'aquesta manera i vam esperar la falua del corsari. El capità declarà que ens feia presoners, malgrat que Espanya estava en pau amb els barbarescos, amb el pretext que vulneràvem el bloqueig que s'acabava de posar en efecte a totes les costes de França; i va afegir que ens duria a Roses, on les autoritats decidirien el nostre destí.

Jo era a la cabina del vaixell i vaig tenir la curiositat de mirar furtivament la tripulació de la falua; hi vaig veure, amb un disgust que tothom entendreà, un dels mariners del místic que capitanejava don Manuel de Vacaró, un home anomenat Pau Blanc, de Palamós, i que sovint havia estat el meu servent durant les operacions geodèsiques. Si en Pau em reconeixia, el meu passaport fals hauria estat ben inútil a partir d'aquell moment. Em vaig estirar de seguida, em vaig embolicar el cap amb la manta i em vaig quedar quiet com una estàtua.

En els dos dies que van transcórrer entre la nostra captura i la nostra entrada al port de Roses, en Pau, a qui la curiositat sovint feia entrar a la cambra, va exclamar:

—Heus aquí un passatger al qual encara no he aconseguit veure la cara.

Quan vam arribar a Roses, es va decidir que ens tanquarien en quarantena en un molí de vent desmantellat, situat a la carretera que porta cap a Figueres.⁴⁸ Vaig tenir cura d'embarcar en un bot on no hi anava en Pau. El corsari partí per a un nou creuer i, per un moment, vaig quedar alliberat de les angoixes que m'havia donat el meu antic criat.

25. Presoners a Roses

La nostra embarcació duia un carregament força ric i per això les autoritats espanyoles tenien moltes ganes de declarar-la com una bona captura. Van semblar creure que jo n'era el propietari, i van voler precipitar les coses i interrogar-me sense ni tan sols esperar el final de la quarantena. Es van tesar dues cordes entre el molí i la platja i un jutge es va posar davant meu. Com que l'interrogatori es va fer des de gran distància, el nombrós públic que ens envoltava va participar directament en les preguntes i les respostes. Intentaré reproduir aquest diàleg amb la màxima fidelitat possible.

—Qui sou?

—Un pobre comerciant ambulat.

—D'on sou?

—D'un país on sens dubte no heu estat mai.

—Ah, sí? I quin és aquest país?

Tenia por de respondre, ja que els passaports, xops de vinagre,⁴⁹ estaven en mans del jutge instructor i jo ja no recordava si era de Schwekat o de Leoben. Al final, vaig respondre a l'atzar:

—Soc de Schwekat.

Per sort, aquesta dada coincidia amb la del passaport.

—Vós sou de Schwekat tant com jo —va respondre el jutge—. Sou espanyol; és més, espanyol del regne de València, com m'indica el vostre accent.

—Ah, senyor, llavors em castigareu perquè la natura m'hagi concedit el do de les llengües. Aprenc amb facilitat els dialectes de les contrades on faig negocis; per exemple, he après el dialecte d'Eivissa.

—Us prenc la paraula, doncs. Veig que aquí hi ha un soldat d'Eivissa; xerreu amb ell.

—Em sembla bé; fins i tot cantaré la cançó de les cabres.

Els versos d'aquesta cançó (si és que són versos) estan separats de dos en dos per una imitació del bel de les cabres. Així, tot d'una, amb una audàcia que ara mateix em resulta sorprenent, em vaig posar a cantar aquesta melodia que coneixen tots els pastors de l'illa:

Agraciada senyora,
una cançó vull cantar.
Bè bè bè bè.
No serà gaire polida,
no sé si vos agradarà.
Bè bè bè bè.

I heus aquí que el soldat eivissenc, per al qual aquesta melodia era com el *ranz* de les vaques per als suïssos,⁵⁰ va declarar, entre llàgrimes, que és clar que jo era originari d'Eivissa.

Aleshores vaig dir al jutge que si em volia posar en contacte amb algú que sabés la llengua francesa arribaríem a una solució igualment comprometedora. Un oficial emigrat, del regiment de Borbó, es va oferir de seguida a provar-ho, i després d'uns quants intercanvis entre nosaltres, va afirmar sense cap mena de dubte que jo era francès.

El jutge, impacient, va cridar:

—Acabem amb aquestes proves que no duen enlloc. Us commino, senyor, que em digueu qui sou. Prometo que us salvaré la vida si em responeu amb sinceritat.

—El meu desig més gran seria donar-vos una resposta que us satisfaci. Així que ho intentaré, però us adverteixo que no diré la veritat: soc fill de l'hostaler de Mataró.

—El conec, aquest hostaler, i no sou pas el seu fill.

—Teniu raó. Ja us he dit que canviaria les meves respostes fins trobar-ne una que us convencés. Així que tornaré a començar i us diré que soc titellaire i que treballava a Lleida.

Una gran riallada del públic que ens envoltava va saludar aquesta resposta i també va posar punt final a les preguntes.

—Juro pel dimoni —va cridar el jutge— que tard o d'hora sabré qui sou! —I es va retirar.

26. Negociacions

Els àrabs, els marroquins i els jueus, testimonis d'aquest interrogatori, no havien entès res; només havien vist que no m'havia deixat intimidar. En acabar les preguntes, van venir a besar-me la mà i, a partir d'aquell moment, van depositar en mi tota la seva confiança.

Em vaig convertir en el seu secretari per a totes les queixes individuals o col·lectives que creien que tenien dret a dirigir al govern espanyol; un dret que era incontestable.

Cada dia estava enfeinat escrivint peticions, sobretot en nom dels dos comerciants de plomes d'estruç, un dels quals afirmava ser molt proper a l'emperador del Marroc. Sorpresos de la velocitat amb què omplia tota una pàgina amb la meua lletra, sens dubte es van imaginar que escriuria amb la mateixa rapidesa en caràcters àrabs per transcriure passatges de l'Alcorà, cosa que seria per a mi i per a ells la font d'una fortuna fulgurant, i em van demanar, em van pregar, de fet, que em fes mahometà.

Ben poc tranquil·litzat per les últimes paraules del jutge instructor, de moment vaig buscar la meua salvació per una altra banda.

Estava en possessió d'un salconduit de l'almirallat anglès i per això vaig escriure una carta confidencial al capità d'un vaixell anglès, l'*Aigle*, crec, que havia fondejat uns dies abans al port de Roses. Li explicava la meva situació i li comentava: «Podeu reclamar la meva persona, ja que tinc un passaport anglès. Si aquest pas us resulta massa carregós, us prego que agafeu els meus manuscrits i els envieu a la Royal Society de Londres».

Un dels soldats que ens vigilaven, i en qui havia tingut la fortuna de suscitar algun interès, es va encarregar de trametre la meva carta. El capità anglès va venir a veure'm; el seu nom era, si no recordo malament, George Eyre, i vam tenir una conversa un xic peculiar a la vora de la platja.⁵¹ George Eyre potser creia que els manuscrits de les meves observacions estaven continguts en un quadern relligat amb couro i de cantells daurats; quan va veure que aquests manuscrits només eren uns fulls solts coberts de números, que havia amagat sota la camisa, l'interès es va transformar en desdeny i em va abandonar bruscamment. De tornada a bord, em va escriure una carta, que tornaria a trobar si calgués, i en la qual em deia: «No puc immiscir-me en el vostre afer. Adreceu-vos al govern espanyol; estic convençut que acollirà favorablement la vostra reclamació i no us importunarà». Com que jo no era de la mateixa impressió que el capità George Eyre, vaig decidir no fer cap cas del seu consell.

Cal dir que, algun temps després, en relatar aquests detalls a Anglaterra a casa de sir Joseph Banks,⁵² la conducta de George Eyre va ser severament censurada; ara bé, és cert que quan un dina i sopa al so d'una música harmoniosa, tindria potser cap interès en fer atenció al que pugui dir un pobre diable estirat sobre un jaç de palla i ple de cuques, per molts manuscrits que tingués sota la camisa? Puc afegir que vaig tenir la desgràcia d'haver

de tractar amb un capità de caràcter atípic. Uns dies més tard, de fet, va arribar al port un nou vaixell, el *Colossus*, i el capità noruec Krog, tot i que no tenia passaport de l'almirallat com jo, després d'adreçar-se al comandant d'aquesta nova embarcació, va ser immediatament reclamat i alliberat de la captivitat.

27. Intent de fuga

El rumor que jo era un espanyol desertor i propietari del vaixell guanyava cada cop més credibilitat, i com que aquesta era la posició més perillosa de totes, vaig decidir deixar les coses clares. Vaig demanar al comandant del lloc, el senyor Eloi, que vingués a prendre'm declaració, i li vaig comunicar que era francès. Per demostrar-li la veritat de les meves paraules, el vaig exhortar que portés en Pau Blanc, mariner del corsari que ens havia capturat i que feia poc havia tornat del seu creuer. Es va fer com jo vaig demanar i quan baixava cap a la platja, en Pau Blanc, que no havia estat avisat, va cridar tot sorprès:

—I ara! Vós, don Francisco, us heu barrejat amb tots aquests infidels?

Aquest mariner va donar al governador una informació detallada de la missió que duia a terme amb dos comissaris espanyols i així va quedar confirmada la meva nacionalitat.

El mateix dia, Eloi va ser substituït al comandament de la fortalesa pel coronel irlandès del regiment Ultònia.⁵³ Per la seva banda, el vaixell corsari va marxar per a un nou creuer, emportant-se en Pau Blanc, i jo vaig tornar a ser el comerciant ambulat de Schwekat.

Des del molí de vent on passàvem la quarantena, veia onejar la bandera tricolor sobre la fortalesa de Figueres. De tant en tant, esquadrons de reconeixements de

cavalleria arribaven a menys de cinc-cents o sis-cents metres d'on érem, de manera que no m'hagués estat molt difícil escapar. No obstant això, com que a Espanya la normativa contra aquells que incompleixen les lleis sanitàries és molt estricta, ja que dicten la pena de mort contra qui les desobeeix, vaig decidir escapar-me la vigília de la nostra entrada en situació de lliure pràctica.⁵⁴

Quan va arribar la nit, em vaig arrossegar a quatre grapes pel sotabosc i aviat vaig sobrepassar la filera de sentinelles que ens vigilaven. Una forta remor que vaig sentir entre els moriscos em va decidir a tornar, i vaig trobar aquesta pobre gent en un estat d'angoixa indescriptible: creien que estaven perduts si jo marxava, així que em vaig quedar.

L'endemà, va apareixer un fort piquet de tropes davant del molí. Les maniobres que estava duent a terme ens amoinaven a tots, sobretot al capità Krog:

—Què voleu fer amb nosaltres? —exclamava.

—Oh! Ho veureu ben aviat! —va respondre l'oficial espanyol.

Aquesta resposta va fer creure a tothom que ens afusellarien. L'obstinació amb què el capità Krog i dos individus més petits s'amagaven al meu darrere em podia haver arribat a convèncer d'aquesta idea; un maneig d'armes ens va fer pensar que només ens quedaven uns segons de vida.

Analitzant les sensacions que vaig experimentar en aquesta greu circumstància, vaig arribar a persuadir-me que un home que és conduït a la mort no és tan infeliç com la gent s'imagina. Em van passar pel cap cinquanta idees gairebé alhora i no vaig explorar-ne cap a fons; només recordo les dues següents, que han quedat gravades a la meva memòria. Girant el cap a la meva dreta, veia la bandera nacional que onejava sobre els baluards de Figueres i em vaig dir: «Si em desplaçés només uns

centenars de metres, estaria envoltat de companys, amics, conciutadans, que em donarien la mà afectuosament; aquí, sense que ningú em pugui acusar de cap delictes, marxo cap a la mort amb només vint-i-dos anys». Però el que em va emocionar més profundament va ser mirar cap als Pirineus i veure els seus cims amb claredat; vaig pensar que la meua mare, a l'altra banda de la serralada, també podia mirar-los calmadament en aquell moment suprem.

28. A la ciutadella de Roses

Les autoritats espanyoles, en suposar que per salvar la meua vida havia declarat que no era propietari de l'embarcació, ens van fer portar, sense més molèsties, a la fortalesa de Roses.⁵⁵ Com que havia de passar per davant de quasi tots els habitants del poble, en un primer moment, per un sentiment de falsa vergonya, havia volgut deixar al molí les restes dels nostres àpats de la setmana. Però el senyor Berthemey, més previsor que jo, carregava a l'espatlla una gran quantitat de rosegons de pa negre lligats amb un cordill. El vaig imitar; em vaig armar sense vergonya amb la nostra vella perola, me la vaig posar a l'espatlla i amb aquesta fila vaig fer la meua entrada a la famosa fortalesa.

Ens van posar en una casamata on amb prou feines teníem espai per estirar-nos. Quan érem al molí de vent ens portaven, de tant en tant, algunes provisions de la nostra nau. Aquí, en canvi, era el govern espanyol qui ens proporcionava el menjar: rebíem pa i una ració d'arròs cada dia, però com que no teníem mitjans per cuinar, ens vam haver de conformar amb pa sec.

El pa sec era un aliment molt insubstancial per als qui veien a la porta de la seva presó, de la seva casamata,

una cantinera que venia raïm a dos rals la lliura i cuinava, a l'abric d'un mig barril, cansalada i arengades; però no teníem diners per poder fer negocis amb aquesta venedora. Aleshores em vaig decidir, tot i que amb molta pena, a vendre un rellotge que m'havia regalat el meu pare. Em van oferir més o menys una quarta part del seu valor, però ho havia d'acceptar, ja que no hi havia altres opcions.

Amb seixanta francs, el senyor Berthemy i jo vam poder sadollar la fam que havíem patit durant molt de temps, però no volíem que aquest retorn de la fortuna només ens afavorís a nosaltres, i vam regalar-ne una part, que va ser molt ben rebuda pels nostres companys de captivitat. Si bé la venda del meu rellotge ens va aportar una mica d'alleujament, poc després enfonsaria tota una família en el dolor.

La vila de Roses va caure en mans dels francesos després d'una valenta resistència.⁵⁶ La guarnició capturada va ser enviada a França i, naturalment, va passar per Perpinyà. El meu pare, a la recerca de notícies, anava a tot arreu on es trobaven els espanyols. Va entrar en una cafeteria en el moment en què un oficial presoner treia de la butxaca el rellotge que jo havia venut a Roses. El meu bon pare va veure en aquest fet la prova de la meua mort i es va desmaiar. L'oficial havia aconseguit el rellotge de tercera mà i no va poder donar cap mena de detalls sobre el destí de la persona que n'havia estat propietària.

29. Relació amb els locals

Com que la casamata ara era necessària per a la guarnició de la fortalesa, ens van traslladar a una petita capella on es dipositaven els difunts de l'hospital durant vint-i-

quatre hores. Allà ens custodiaven pagesos procedents, després de travessar les muntanyes, de diversos pobles, especialment de Cadaqués. Aquests pagesos, amb moltes ganes d'explicar totes les coses curioses que havien vist durant la seva campanya d'un sol dia, em van interrogar sobre els fets i les gestes de tots els meus companys d'infortunis. Vaig satisfer amb escreix la seva curiositat, ja que era l'únic del grup que sabia parlar espanyol.⁵⁷

Per guanyar-me la seva bona voluntat, jo també els vaig fer preguntes sobre el seu poble, la feina que s'hi feia, el contraban, la seva indústria principal, etcètera. Van respondre les meves preguntes amb la loquacitat habitual dels camperols. L'endemà, els nostres guàrdies van ser substituïts per altres habitants del mateix poble.

—Com a venedor ambulat —vaig dir als nous vigilants—, ja he estat una vegada a Cadaqués. —I tot seguit em vaig posar a explicar-los el que havia après el dia anterior, sobre aquell individu que va tenir més èxit en el contraban que els altres, sobre la seva finca i les propietats que posseïa prop del poble i, finalment, sobre un munt d'altres detalls que semblava que només els podia conèixer algú originari de Cadaqués. La meva facècia va tenir, però, un efecte inesperat. Un venedor ambulat, es deien els nostres guàrdies, no podia conèixer tots aquests detalls tan circumstancials; aquesta persona que hi ha aquí, en una companyia tan singular, és, sens dubte, de Cadaqués, i el fill de l'apotecari hauria de tenir més o menys la seva edat. Havia marxat a Amèrica a buscar fortuna i sens dubte és ell, que tem donar-se a conèixer, perquè l'han descobert, amb totes les seves fortunes, en un vaixell que anava cap a França. El rumor creix, guanya consistència i arriba a oïdes d'una germana de l'apotecari, establerta a Roses. La germana ve

a veure'm, creu que em reconeix i m'abraça, però jo protesto contra aquesta identificació:

—Ben fet! —em diu— Dissimula! La situació és complicada, ja que t'han trobat en un vaixell que anava cap a França; persisteix sempre en les teves negacions, potser les circumstàncies es tornaran més favorables i me'n podré aprofitar per assegurar-me que t'alliberin. Mentrestant, estimat nebot, no deixaré que et falti res.

I, en veritat, el senyor Berthem y i jo vam rebre cada matí un àpat ben agradable.

30. Presoners a Palamós

Com que la guarnició necessitava ara l'església per convertir-la en magatzem, ens van traslladar, el 25 de setembre de 1808, al fort de la Trinitat, anomenat «el Forrellat de Roses», una ciutadella situada sobre un turó a l'entrada de la cala. Ens van enfonyar en un soterrani profund, on no entrava llum de dia per cap costat. No ens vam quedar gaire en aquest lloc infecte, però no perquè tinguessin compassió de nosaltres, sinó perquè va servir de refugi a part de la guarnició atacada pels francesos. Ens van fer baixar a la vora del mar, de nit, i el 17 d'octubre ens van traslladar al port de Palamós.

Ens van tancar en un pontó, però gaudíem d'una certa llibertat; ens deixaven anar a terra durant unes hores i caminar per la ciutat amb el nostre aspecte miserable i els parracs que dúiem. Va ser allà on vaig conèixer la duquessa vídua d'Orleans, mare de Lluís Felip.⁵⁸ Havia marxat de la vila de Figueres, on vivia, perquè, segons em va dir, a casa seva havien caigut trenta-dues bombes disparades des de la fortalesa. Aleshores va planejar refugiar-se a Alger i em va demanar que li portés el capità del vaixell, al qual potser hauria

de reclamar protecció. Vaig explicar al meu arraix les desgràcies de la princesa, que el van colpir, i el vaig acompanyar a casa seva. En entrar, es va treure les babutxes per respecte, com si hagués entrat en una mesquita, i, agafant-les amb la mà, va anar a besar una vora del vestit de *madame* d'Orleans. La princesa es va espantar en veure aquesta figura masculina que duia la barba més llarga que havia vist mai; en qualsevol cas, aviat es va recuperar de l'ensurt i tot va continuar amb una barreja de cortesia francesa i amabilitat oriental.

Els seixanta francs que havíem aconseguit a Roses ja s'havien acabat. *Madame* d'Orleans hauria volgut ajudar-nos, però ella tampoc tenia diners; tot el que ens va poder donar era un terròs de sucre amb pa. De fet, el vespre de la nostra visita, jo era més ric que la princesa. Per protegir de la fúria del poble els francesos que havien pogut fugir de les primeres massacres, el govern espanyol els va enviar de tornada a França en fràgils vaixells. Una d'aquestes embarcacions va fondejar al costat del nostre pontó i un dels desafortunats expatriats que hi viatjaven em va reconèixer i em va oferir una mica de tabac. Quan vaig obrir la tabaquera, hi vaig trobar una unça d'or, l'únic que quedava de la seva fortuna. Li vaig tornar la tabaquera, agraint-li-ho de tot cor, després d'haver-hi tancat a dins un paper que contenia aquestes paraules: «El compatriota que porta aquesta nota m'ha fet un gran servei; tracteu-lo com si fos un dels vostres fills». La meva petició, com era d'esperar, fou atesa, i va ser gràcies a aquest tros de paper, tan valuós com l'unça d'or, que la meva família va saber que jo encara era viu, i que la meva mare, model de pietat, va poder deixar d'encomanar misses pel repòs de la meva ànima.

Cinc dies més tard, un dels meus atrevits compatriotes va arribar a Palamós, després de creuar els posts de vigilància francesos i espanyols, per dur a un comerciant

que tenia amics a Perpinyà una sol·licitud perquè em subministrés tot allò que calgués. L'espanyol es va mostrar molt sol·lícit a l'hora de complir la petició, però no vaig poder aprofitar la seva bona disposició, a causa dels fets que relataré tot seguit.

L'Observatori de París és molt a prop dels burots⁵⁹ i en la meva joventut, encuriós per estudiar els costums de la gent, anava a passejar per aquelles tavernes que per tal d'evitar pagar la llicència s'havien multiplicat fora dels murs de la capital.⁶⁰ En les meves anades i vingudes, sovint em sufocava en veure homes barallar-se per un tros de pa, com haurien fet els animals. Els meus sentiments sobre aquest tema han canviat considerablement des que he viscut personalment les tortures de la fam; he admès, de fet, que un home, sigui quin sigui el seu origen, la seva educació i els seus hàbits, en determinades circumstàncies es deixa governar molt més pel seu estómac que no pas per la seva intel·ligència i el seu cor. Heus aquí el fet que em va dur a aquestes reflexions.

Per celebrar l'arribada inesperada de l'unça d'or, el senyor Berthemy i jo ens havíem procurat un enorme plat de patates. L'oficial d'estat major de l'emperador ja l'estava devorant amb els ulls quan un marroquí que estava fent les seves ablucions a prop nostre amb un dels seus companys, el va omplir de brutícia sense voler. El senyor Berthemy no va poder controlar la seva ira, es va abraonar contra el maldestre musulmà i el va començar a apallissar amb tota la força.

Jo només feia d'espectador impassible de la batussa quan el segon marroquí va venir en ajuda del seu compatriota. Com que la partida ja no era igualada, em vaig afegir a la baralla, agafant el nou agressor per la barba. La brega es va aturar de seguida perquè el marroquí no volia posar les mans sobre un home que escrivia peticions amb tanta rapidesa. L'enfrontament, com les

batusses que havia presenciats sovint fora de les portes de París, havia estat provocat per un plat de patates.

31. L'alliberament

Els espanyols encara tenien la idea que el vaixell i la seva càrrega podien ser confiscats i per això va venir una comissió de Girona per interrogar-nos, formada per dos jutges civils i un inquisidor, i jo vaig fer d'interpret. Quan va arribar el torn del senyor Berthemy, vaig anar a buscar-lo i li vaig dir:

—Feu com si parléssiu estirià i estigueu tranquil, no us comprometreu traduint les vostres respostes.

Vam fer com havíem acordat, però malauradament la caricatura de llengua que parlava el senyor Berthemy era molt poc variada, i els *Sakrament der Teufel* (que havia après a Alemanya quan era ajudant de camp de d'Hauptpoul) apareixien massa sovint en la seva declaració. En tot cas, els jutges van admetre que hi havia una conformitat prou gran entre les seves respostes i les que jo havia donat perquè calgués continuar un interrogatori que, per dir-ho de passada, em preocupava molt. Les ganes d'acabar, però, eren encara més intenses per part dels jutges quan va arribar el torn d'un mariner anomenat Mehmet. En lloc de fer-lo jurar sobre l'Alcorà perquè digués la veritat, el jutge va insistir a fer-li posar el polze sobre l'índex de manera que representés la creu; li vaig advertir que això provocaria un gran escàndol i, en efecte, quan Mehmet es va adonar del significat d'aquest signe, va començar a escopir-hi amb una violència inconcebible. La sessió es va aixecar immediatament.

L'endemà, les coses havien canviat de dalt a baix. Un dels jutges de Girona va venir a informar-nos que érem

lliures de marxar i d'anar amb el nostre vaixell allà on volguéssim. Quina era la causa d'aquest canvi tan sobtat? Ho explico tot seguit.

Durant la nostra quarantena al molí de vent de Roses, vaig escriure una carta al dei d'Alger en nom del capità Braham. El vaig informar de la detenció il·legal del seu vaixell i de la mort d'un dels lleons que el dei enviava a l'emperador. Aquesta darrera circumstància va enfurismar el monarca africà i immediatament va convocar el cònsol espanyol, el senyor Onís, va demanar-li una compensació econòmica pel seu estimat lleó i va amenaçar amb la guerra si el seu vaixell no era alliberat a l'instant. En aquells moments, Espanya tenia massa problemes com per afrontar-ne alegrement un de nou, i així va arribar a Girona, i d'allí a Palamós, l'ordre d'alliberar el tant cobejat vaixell.

32. Una altra vegada a Alger

Aquesta solució, a la qual no era aliè el nostre cònsol a Alger, el senyor Dubois-Thainville, ens va arribar quan menys ens ho esperàvem. De seguida vam fer els preparatius per a la sortida i el 28 de novembre de 1808 vam marxar cap a Marsella, però estava escrit a les altures, com deien els musulmans a bord del vaixell, que no entraríem en aquella ciutat. Ja podíem veure els edificis blancs que coronaven els turons a la vora de Marsella quan una violenta ràfega de mestral ens va empènyer cap al sud.

No sé quina ruta vam fer, perquè jo era estirat a la cabina, vençut pel mareig. Tot i que soc astrònom, admeto sense vergonya que en el moment en què els nostres no gaire hàbils pilots afirmaven que navegaven per les illes Balears, arribàvem a Bugia el 5 de desembre.

Allà s'afirmava que durant els tres mesos de temps hivernal tota comunicació amb Alger, per les barques anomenades *sandals*, seria impossible, i em vaig resignar a la dolorosa perspectiva d'una estada tan llarga en un lloc aleshores gairebé desert. Un vespre, voltava amb els meus tristos pensaments per la coberta del vaixell quan un tret disparat des de la riba va impactar contra els taulons per on passava. Això em va atiar la idea d'anar a Alger per terra.

L'endemà vaig anar, acompanyat del senyor Berthemey i del capità Spiros Caligeros, al caid de la ciutat:

—Voldria —li vaig dir— anar a Alger per terra. — L'home, força espantat, va exclamar:

—No us ho permeto; és segur que us matarien pel camí, el vostre cònsol presentaria una queixa davant del dei i em decapitarien.

—Que això no sigui pas un problema! Us donaré una exculpació. —I tot seguit es va redactar en els termes següents:

Nosaltres, els sotasignats, certifiquem que el caid de Bugia ens volia dissuadir de dirigir-nos a Alger per terra; que ens va assegurar que ens matarien pel camí; que, malgrat les seves advertències, vint vegades repetides, vam persistir en el nostre projecte. Demanem a les autoritats algerianes, i especialment al nostre cònsol, que no el responsabilitzin d'aquest fet, si és el cas. Repetim de nou: és contra la seva voluntat que vam emprendre el viatge.

Signat: Aragó i Berthemey

Amb aquesta declaració lliurada al caid, crèiem que quedàvem alliberats de responsabilitats envers aquest funcionari; però llavors es va acostar a mi, sense dir ni una paraula va desfer el nus de la meva corbata, me la va treure i se la va ficar a la butxaca. Tot això va passar

tan ràpid que no vaig tenir temps de protestar, fins i tot diria que ni em va passar pel cap.

Després d'aquesta audiència, que havia acabat d'una manera tan singular, vam fer un tracte amb un marabut que ens va prometre dur-nos a Alger per la suma de vint piastres i una capa vermella.⁶¹ Vam passar tot el dia disfressant-nos com vam poder i vam marxar l'endemà al matí, acompanyats de diversos mariners moriscos de la tripulació del vaixell; i també després d'haver demostrat al marabut que no teníem ni un cèntim al nostre nom, de manera que si ens mataven pel camí, ell perdria tot el salari.

En el darrer moment, vaig anar a acomiadar-me de l'únic lleó que encara era viu, i amb qui havia conviscut en molt bona sintonia; també volia acomiadar-me dels micos que, durant quasi cinc mesos, també havien estat els meus companys en la desgràcia.* Aquests micos, en la nostra terrible misèria, ens havien prestat un servei que amb prou feines goso esmentar, i que els habitants de les ciutats on vam ser, que prenien aquests animals com a objectes d'entreteniment, amb prou feines sospitaven: ens treien de sobre les cuques i bestioles que ens rossejaven tothora i van mostrar una habilitat particularment notable trobant els fastigosos insectes que s'emparaven dels nostres cabells. Pobres animals; em van semblar molt tristos d'estar tancats dins els estrets confins del vaixell, quan, a la costa veïna, els seus

* De tornada a París, vaig anar corrents al Jardí de Plantes per visitar el lleó, però em va rebre amb un xerric de dents molt poc amable. Poc podrà creure el lector, doncs, aquella meravellosa història del lleó de Florència, que ha estat immortalitzada en un gravat i que s'ofereix als prestatges de tots els comerciants d'estampes, als ulls de passavolants sorpresos i emocionats.

companys, com per burlar-se'n, s'acostaven a les branques dels arbres per fer innombrables demostracions d'agilitat.

Al començament del dia, vam veure pel camí dos cabilencs, semblants als soldats de Jugurta,⁶² l'expressió sorruda dels quals va temperar força el nostre errant estat d'ànim. Al vespre, vam presenciar un avalot terrible que semblava dirigit contra nosaltres. Més tard vam saber que l'objectiu era el marabut, assetjat per uns cabilencs que havia fet desarmar durant un dels seus viatges a Bugia. Aquest incident, que semblava probable que tornés a passar, ens va fer pensar, per un moment, en la possibilitat de tornar enrere, però els mariners van insistir i vam continuar la nostra arriscada empresa.

A mesura que avançàvem, el nostre grup va anar creixent amb uns quants cabilencs que volien anar a Alger, a treballar-hi com a jornalers, i que no s'atrevien a emprendre sols aquest perillós viatge. El tercer dia vam acampar sota les estrelles, a l'entrada d'unes bardisses. Els àrabs van encendre un foc molt gran disposat en cercle, i s'hi van col·locar al mig. Cap a les onze em va despertar el soroll de les mules, que intentaven deslliurar-se de les seves corretges. Vaig preguntar quina era la causa d'aquest escàndol i em van dir que un *sebaà* havia vingut a rondar pels redols; aleshores no sabia que un *sebaà* era un lleó, i em vaig tornar a dormir. L'endemà, mentre travessàvem els matolls, la disposició de la caravana va canviar: ens havíem ajustat en el menor espai possible; un cabilenc anava al capdavant, amb el rifle a punt; un altre, a la cua, en la mateixa posició. Vaig preguntar al propietari de la meva mula la causa d'aquestes precaucions inusuals; va respondre que tenien por de l'atac d'un *sebaà*, i que, si això passava, un de nosaltres desapareixeria abans que tinguéssim temps de defensar-nos.

—M'agradaria ser un espectador —li vaig dir—, i no un actor, en l'escena que m'estàs explicant; per això et donaré dues piastres més si sempre mantens la mula al centre de la caravana.

L'home acceptà la meva proposta i fou aleshores, per primera vegada, quan vaig veure que el meu àrab duia un iatagan sota la túnica,⁶³ que feia servir per punxar la mula durant tot el temps que vam ser a les bardisses. Les meves angoixes, però, van resultar supèrflues, atès que el *sebaà* no va aparèixer.

En ser cada poble una petita república el territori de la qual no podíem travessar sense obtenir permís i pasaport del marabut que el presidia, el que conduïa la nostra caravana ens deixava al camp i de vegades se n'anava fins algun poble força llunyà a demanar permís, sense el qual hauria estat perillós continuar el nostre viatge. Passaven hores fins que tornava, de manera que teníem temps de reflexionar amb tristor sobre la imprudència de la nostra aventura. En general, dormíem sota cobert. Una vegada vam trobar barricats els carrers d'un poble, perquè temien l'atac d'un poble veí. L'avantguarda de la nostra caravana va treure els obstacles, però una dona va sortir de casa seva feta una fura i va començar a colpejar-nos amb pals. Ens vam adonar que era rossa, d'una blancor enlluernadora i força maca.

En una altra ocasió vam dormir en un amagatall decorat amb el preciós nom de caravanserrall. Al matí, a la sortida del sol, els crits de *rumí! rumí!* ens van indicar que ens havien reconegut.⁶⁴ El mariner Mehmet, el de l'escena del jurament de Palamós, va entrar tristament al cau on estàvem units i ens va explicar que els crits de *rumí* pronunciats en aquestes circumstàncies eren l'equivalent a una pena de mort.

—Espereu —va dir—, se m'acut una manera de salvar-vos.

Mehmet va tornar uns instants després, ens va dir que el seu mètode havia tingut èxit i em va convidar a unir-me als cabilencs, que es disposaven a resar.

Vaig sortir i, postrant-me cap a llevant, vaig imitar servilment els gestos que veia al meu voltant, tot pronunciant les paraules sacramentals: *la ilaha il-la-l-là, Muhàmmadun rasulu-l-là*.⁶⁵ Era l'escena de Mamamutxi d'*El burgès gentilhome*, que tant sovint havia vist representar a Dugazon,⁶⁶ amb l'única diferència que aquesta vegada no em feia pas riure. A més a més, desconeixia les conseqüències que podria tenir per a mi quan arribés a Alger, atès que després d'haver fet la professió de fe davant dels mahometans, «només hi ha un Déu, i Mahoma és el seu profeta», si m'haguessin denunciat al muftí, inevitablement m'hauria convertit en musulmà, i ja no hauria pogut abandonar la Regència.

Però encara no he explicat com en Mehmet ens va salvar de la mort inevitable:

—Ho heu encertat —va dir als cabilencs—, hi ha dos cristians al caravanserrall, però són mahometans de cor, i van a Alger perquè el muftí els aculli a la nostra santa religió. No ho dubtareu pas si us dic que jo mateix era esclau entre els cristians i que em van alliberar amb els seus propis diners.

—*Inxal·là!* —cridaven amb una sola veu.⁶⁷ I va ser llavors quan va tenir lloc l'escena que acabo de descriure.

Arribàrem a les envistes d'Alger el 25 de desembre de 1808. Vam acomiadar-nos dels àrabs propietaris de les nostres mules, que caminaven al nostre costat, i vam apressar les muntures per tal d'arribar a la ciutat abans que tanquessin les portes. En entrar, vam saber que el dei, a qui devíem el nostre primer alliberament, havia estat decapitat. En passar per davant de la guàrdia de

palau, aquesta ens va aturar preguntant-nos d'on veníem. Li vam respondre que veníem de Bugia, per terra.

—Això és impossible! —van exclamar tots els genísers alhora—. Ni el mateix dei gosaria emprendre un viatge així!

—Admetem que hem comès una gran imprudència; no repetiríem aquest viatge encara que ens donessin un milió; però el que acabem de dir és la veritat més estricta.

Arribats a la casa consular, vam ser acollits molt cordialment, com la primera vegada. Vam rebre la visita d'un torsimany enviat pel dei, que ens va preguntar si insistíem a sostenir que Bugia era el nostre punt de partida i no pas el cap Matifú o algun lloc proper; vam reafirmar la veracitat de la nostra història, que l'endemà va quedar confirmada amb l'arribada dels amos de les nostres mules.

33. Les cartes de la duquessa

A Palamós, durant les diverses converses que vaig mantenir amb la duquessa vídua d'Orleans, va haver-hi una circumstància que em va emocionar especialment. La princesa em parlava tothora del desig que tenia de reunir-se amb un dels seus fills, que creia ple de vida però la mort del qual jo havia sabut gràcies a un membre de la seva casa. En aquestes circumstàncies, estava disposat a fer tot el que estigués en el meu poder per alleujar una desgràcia que sens dubte no trigaria a descobrir.

Quan vaig marxar d'Espanya cap a Marsella, la duquessa em va confiar dues cartes que havia de fer arribar als seus destinataris. Una estava destinada a l'emperadriu mare de Rússia, l'altra, a l'emperadriu d'Àustria.

Tan bon punt vaig arribar a Alger, vaig parlar d'aquestes dues cartes al senyor Dubois-Thainville i li vaig demanar que les enviés a França a la primera oportunitat.

—No faré res d'això —va respondre immediatament—. No us adoneu que en aquest afer us heu comportat com un jove sense experiència, o si volem ser francs, com un ximplet? Em sorprèn que no us adonésiu que l'emperador, amb el seu esperit arrauxat, s'ho podria prendre molt malament i, en funció del contingut de les dues cartes, considerar-vos l'instigador d'una intriga a favor de la família borbònica exiliada.

Els consells paternals del cònsol francès em van ensenyar que, per a tot allò que fa referència a la política, de prop o de lluny, és sempre un perill deixar-se endur pel cor i les seves raons.

Vaig posar les meves dues cartes en un sobre, amb l'adreça d'una persona de confiança, i les vaig lliurar a mans d'un corsari que, després de passar per Alger, anava cap a França. Mai he sabut si van arribar al seu destinatari.

34. Sobre els deis d'Alger

El dei regnant, successor del dei decapitat, havia tingut abans l'humil càrrec de depilador de cadàvers a les mesquites. Va governar la Regència amb relativa complaença i no s'ocupava de gaire cosa més que del seu harem. Això va disgustar aquells qui l'havien elevat a aquesta posició eminent, i van decidir desfer-se'n. Vam ser informats del perill que l'amenaçava quan vam veure els patis i vestíbuls de la casa consular omplir-se, com era costum en aquests casos, de jueus que portaven amb ells els seus béns més preuats. Era la norma a Alger que

qualsevol cosa que succeís en l'interval entre la mort del dei i l'entronització del seu successor no podia ser duta a judici i romania impune. Podem entendre, doncs, que els fills de Moisès busquessin la seguretat a les cases consulars, els habitants europeus de les quals tenien el coratge d'armar-se per defensar-se tan bon punt s'indicava el perill i, a més, disposaven d'un genís per custodiar-los.

Mentre el desafortunat dei depilador fou conduït al lloc on havia de ser penjat, es va sentir el canó que anunciava la seva mort i l'entronització del seu successor.

—Quina pressa —va dir—. Què hi guanyeu portant les coses al límit? Envieu-me a Llevant; us prometo que no tornaré mai més. Què és el que em retraieu?

—Res —va respondre la seva escorta—, excepte la vostra inutilitat. A més, no es pot viure com a simple particular quan s'ha estat dei d'Alger.

I d'aquesta manera el pobre home va expirar a la corda.

35. Un fals tresor

La comunicació per mar entre Bugia i Alger no era tan difícil, fins i tot amb *sandals*, com el caid d'aquella primera ciutat havia volgut fer-me creure. El capità Spiros va descarregar unes caixes que em pertanyien, el caid va intentar descobrir què contenien i, havent besllumat per una esclatxa quelcom groguenc, es va afanyar a enviar al dei la notícia que els francesos que havien arribat a Alger per terra tenien caixes plenes de sequins destinats a revolucionar la Cabília.⁶⁸ Aquestes caixes van ser enviades immediatament a Alger, i en obrir-les, davant del ministre de la Marina, tota la fantasia de sequins, tresors i

revoltes va desaparèixer per convertir-se en els peus i els braços de diversos cercles repetidors de coure.⁶⁹

36. El presidi d'Alger

Com que ara ens quedarem uns mesos a Alger, aprofitaré per recollir alguns detalls de costums que poden ser d'interès al lector, com a imatge d'un estat anterior al de l'ocupació de la Regència pels francesos. Aquesta ocupació, cal assenyalar, ja ha alterat profundament les maneres i els hàbits de la població algeriana.

Informaré d'un fet curiós que demostrarà que la política, que s'infiltra a l'interior de les famílies més unides i hi porta discòrdia, havia aconseguit, cosa extraordinària, penetrar fins i tot al presidi d'Alger. Els esclaus pertanyien a tres nacions; l'any 1809, en aquesta presó hi havia portuguesos, napolitans i sicilians, i en aquestes dues últimes classes hi havia els partidaris de Murat i els partidaris de Ferran de Nàpols. Un dia, a principis d'any, vingué un torsimany en nom del dei per instar el senyor Dubois-Thainville a presentar-se sense demora al presidi, on els amics dels francesos i els seus adversaris s'enfrontaven en una batalla ferotge; uns quants ja hi havien sucumbit. L'arma amb la qual es colpejaven era la gran i llarga cadena que duien lligada a les cames.

37. El genísser del consolat

Cada cònsol, com he dit més amunt, tenia un genísser assignat a la seva guàrdia. El del cònsol francès era cretenc i li havien posat de malnom «el Terror». Sempre que, als cafès, s'anunciava alguna notícia desfavorable a França, venia al consolat per informar-se sobre la

veracitat del fet, i quan li dèiem que els altres geníssers havien difós notícies falses, els anava a trobar i, iatagan en mà, anunciava que volia lluitar en camp clos amb els que encara mantenien la certesa de la notícia. Com que aquestes incessants amenaces podien comprometre'l, ja que només es basaven en el seu coratge de bèstia salvatge, vam voler ensenyar-li el bon maneig de les armes donant-li algunes lliçons d'esgrima, però no podia suportar la idea que uns cristians el toquessin constantment amb florets, de manera que va suggerir que substituïssim el duel simulat per una lluita real amb el iatagan.

El lector es podrà fer una idea exacta d'aquesta naturalesa tan crua si explico que un dia, després d'haver sentit un tret de pistola que venia de la seva cambra, vam anar-hi corrents i el vam trobar banyat amb la seva pròpia sang: s'acabava de disparar al braç per guarir el dolor reumàtic.

Veient amb quina facilitat desapareixien els deis, vaig dir un dia al nostre genísser:

—Amb aquesta perspectiva davant dels ulls, acceptaries convertir-te en dei?

—I tant —va respondre—. Sembla que no us importi gens el plaer de fer tot allò que hom vol, encara que sigui només per un dia!

Quan algú es volia moure per la ciutat d'Alger, per regla general es feia acompanyar pel genísser adjunt a la casa consular; era l'única manera d'escapar dels insults, les humiliacions i fins i tot les agressions. He dit que era l'única manera, però no és del tot cert, perquè n'hi havia una altra: anar en companyia d'un paül francès de setanta anys i que es deia, si no recordo malament, pare Josuè, que feia mig segle que vivia en aquest país. Aquest home, de virtut exemplar, s'havia dedicat amb admirable abnegació al servei dels esclaus de la

Regència, al marge de totes les consideracions de nacionalitat. El portuguès, el napolità, el sicilià, també eren germans seus.

En temps de pesta, se'l veia dia i nit tot amatent aportant ajuda als musulmans, de tal manera que la seva virtut havia vençut fins i tot els odis religiosos. Allà on anava, ell i els qui l'acompanyaven rebien les salutacions més respectuoses de la gent comuna, dels geníssers i fins i tot dels imams de les mesquites.

38. Sobre la poligàmia

Durant les nostres llargues hores de navegació al vaixell algerià i durant la nostra estada forçada a les presons de Roses i al pontó de Palamós, havia recollit informació sobre la vida interior dels moros o dels *coluqlús* que, fins i tot ara que Alger ha caigut sota el domini de França, potser valdria la pena tenir present.⁷⁰ No obstant això, em limitaré a relatar gairebé textualment una conversa que vaig mantenir amb l'arraix Braham, el pare del qual era un «turc fi», és a dir, un turc nascut al Llevant:

—Com consentiu —li vaig dir— casar-vos amb una noia que no heu vist mai i potser trobar-vos així amb una dona excessivament lletja, en lloc de la bellesa que haviaieu somiat?

—Mai ens casem sense haver-nos informat abans gràcies a les dones que fan de minyones als banys públics. Les dones jueves són, a més, alcavotes molt útils en aquest cas.

—Quantes dones legítimes teniu?

—En tinc quatre, és a dir, el número autoritzat per l'Alcorà.

—I viuen en bona harmonia?

—Ah! Senyor, casa meva és un infern. Mai torno a casa sense trobar-les a la porta o al peu de les escales; allà, cadascuna vol ser la primera a fer-me escoltar les queixes que té contra les seves companyes. Soc a punt de pronunciar una blasfèmia, però crec que la nostra santa religió hauria de prohibir la multiplicitat d'esposes a qualsevol que no sigui prou ric com per proporcionar a cadascuna una cambra separada.

—Però com que l'Alcorà us permet repudiar fins i tot les dones legítimes, per què no en torneu tres als seus pares?

—Per què? Perquè m'arruïnaria. El dia del casament s'acorda una dot amb el pare de la noia amb qui et casaràs i se'n paga la meitat; l'altra meitat es pot exigir si la dona és repudiada. Així que si torno tres de les meves dones hauria de pagar tres mitges dots. Tanmateix, he de corregir una cosa inexacta del que he dit abans, que les meves quatre dones no s'havien posat mai d'acord. Una vegada es van trobar unides en un sentiment d'odi comú. Quan passava pel mercat vaig comprar una jove negra. Al vespre, quan em vaig retirar al llit, em vaig adonar que les meves dones no li havien preparat cap llit i que la pobra noia era estirada sobre les rajoles; vaig fer una mena de coixí amb els meus pantalons i els vaig posar sota el seu cap. Al matí, els crits colpadors de la pobra esclava em van fer córrer cap a ella i la vaig trobar gairebé morta sota els cops de les meves quatre dones. Aquella vegada es van posar d'acord de meravella.

39. Conflictes diplomàtics

El febrer de 1809, el nou dei, successor del depilador de cadàvers, poc després de prendre possessió del càrrec, demanà entre dos-cents i tres-cents mil francs (no

recordo la suma exacta) que, segons ell, li devia el govern francès. El senyor Dubois-Thainville va respondre que havia rebut ordres de l'emperador de no pagar ni un cèntim.

El dei, enfurismat, va decidir declarar-nos la guerra. Una declaració de guerra a Alger implicava immediatament l'empresonament de tots els nacionals, però aquesta vegada les coses no van arribar a aquest extrem. De ben segur que els nostres noms devien constar a la llista d'esclaus de la Regència; però de fet, en el meu cas, vaig quedar lliure a la casa consular. Amb una garantia pecuniària contractada pel cònsol suec, el senyor Nor-derling, fins i tot em se'm va permetre viure a la seva casa de camp, situada prop del fort de l'emperador.⁷¹

40. Corsaris i mercants

El fet més insignificant era suficient per canviar les disposicions d'aquests bàrbars. Un dia, vaig baixar a la ciutat i era a taula a casa d'en Dubois-Thainville quan va arribar, tot apressat, el cònsol d'Anglaterra, el senyor Blankley anunciant al nostre cònsol l'entrada al port d'una captura francesa.

—Mai afegiré res sense necessitat —va dir amablement— als rigors de la guerra. He vingut a anunciar-vos, benvolgut col·lega, que us tornaré els vostres presoners a canvi d'un resguard que em permeti alliberar un nombre igual de presoners anglesos a França.

—Us ho agraeixo —va respondre el senyor Dubois-Thainville—, però no per això deploro menys aquest fet, que tal vegada retardarà indefinidament la liquidació dels comptes en què estic compromès amb el dei.

Durant aquesta conversa, vaig estar observant de la finestra del menjador estant amb una ullera de llarga

vista, intentant persuadir-me que, com a mínim, el vaixell capturat no devia ser de gaire rellevància. Però calia rendir-se a l'evidència: tenia tot de portells. Tot d'una, el vent va fer onejar les banderes i vaig veure, amb sorpresa, el pavelló francès per sobre del pavelló anglès.⁷² Vaig compartir la meva observació amb el senyor Blankley, que em va respondre tot seguit:

—No pretendreu pas observar millor vós amb la vostra pobra ullera que jo amb el meu *dollond*.⁷³

—I vós —li vaig respondre— no pretendreu pas veure millor que un astrònom professional. Estic ben segur del que dic. Demanaré al senyor Thainville les seves credencials i faré una visita a aquesta captura misteriosa.

Dit i fet, hi vaig anar i això és el que vaig descobrir. Com que el general Duhesme, governador de Barcelona,⁷⁴ volia treure's de sobre els membres més disciplinats de la seva guarnició, els va reunir per formar-ne el gruix de la tripulació d'un vaixell, que va donar en comandament a un lloctinent de Bavastro, famós corsari de la Mediterrània.⁷⁵

Entre aquests mariners improvisats hi havia un húsar, un dragó, dos veterans i un saporador amb una llarga barba, entre d'altres. El vaixell, que va sortir de nit de Barcelona, va burlar la vigilància de la flota anglesa i es va dirigir a l'entrada del port de Maó. Quan una nau anglesa amb patent de cors va sortir del port, la guarnició del vaixell francès la va abordar i es va produir una aferissada batalla a coberta, en la qual els francesos van acabar guanyant. Era aquest vaixell corsari el que havia arribat a Alger.

Investit amb tots els poders del senyor Dubois-Thainville, vaig anunciar als presoners que serien retornats immediatament al seu cònsol. Fins i tot vaig respectar l'astúcia del capità que, ferit per diversos cops de sabre, s'havia embolicat el cap amb la bandera

principal. Vaig tranquil·litzar també la seva dona, però les meves atencions es van dirigir en particular a un pasatger que vaig veure que tenia un braç amputat.

—On és el cirurgià que us ha operat? —li vaig preguntar.

—No ha estat el nostre cirurgià —em va dir—; aquest va fugir amb covardia amb part de la tripulació i es va fer fonedís a terra.

—Qui us ha tallat el braç, doncs?

—Aquest hússar que veieu aquí.

—Dissortat! —em vaig lamentar—, què és el que us ha impulsat a fer aquesta operació, a vós, que no sou de l'ofici?

—La petició urgent del ferit. El seu braç ja estava terriblement inflammat i volia que li tallessin amb una destrat. Li vaig respondre que a Egipte, mentre era a l'hospital, havia vist fer diverses amputacions, que imitaria el que havia vist, que potser ho aconseguiria i que, en tot cas, seria millor que un cop de destrat. Ho vam preparar tot, em vaig armar amb la serra del fuster i vam completar l'operació.

Vaig marxar immediatament i vaig anar al consolat nord-americà per demanar la intervenció de l'únic cirurgià de confiança que hi havia aleshores a Alger. El senyor Triplet, crec recordar que aquest era el nom del distingit especialista l'ajuda del qual vaig implorar, va pujar de seguida a bord del vaixell, va inspeccionar l'òrgan operat i va declarar, per a la meua gran satisfacció, que tot estava bé i que l'anglès sobreviuria a la seva horrible ferida.

El mateix dia vam fer dur els ferits en lliteres a casa del senyor Blankley. Aquest procés, dut a terme amb una certa ostentació, modificà una mica les disposicions del dei cap a nosaltres, disposicions que van resultar

encara més favorables arran d'un altre esdeveniment marítim, tot i que força insignificant.

Un dia, vam albirar a l'horitzó una corbeta armada amb una gran quantitat de canons i que es dirigia al port d'Alger; tot seguit, va aparèixer un bergantí de guerra anglès amb totes les veles desplegades. Tot indicava que es produiria un combat i, per aquesta raó, totes les terrasses i balcons de la ciutat es van omplir d'espectadors. El bergantí semblava que era més ràpid i que podia encalçar la corbeta, però aquesta, després de virar, semblava voler presentar batalla. El vaixell anglès fugí davant d'aquest canvi i llavors la corbeta virà per segona vegada i va reprendre el rumb cap a Alger, on semblava que tingués una missió especial per aconseguir. Al seu torn, el bergantí tornà a canviar de rumb però mantenint-se sempre fora de l'abast dels canons de la corbeta. Finalment, els dos vaixells van arribar al port un després de l'altre i hi van fondejar, per a gran decepció de la població algeriana, que tenia l'esperança de presenciar sense riscos un combat naval entre gossos cristians pertanyents a dues nacions odiades de la mateixa manera pel que fa a la religió. En qualsevol cas, els espectadors no van poder reprimir unes bones rialles en veure que la corbeta era un vaixell mercant i que només estava armada amb uns simulacres de canons de fusta. A la ciutat es deia que els mariners anglesos, enfurismats, van estar a punt d'amotinar-se contra el seu excessivament prudent capità.

Com que tinc ben poques coses a dir a favor dels algerians, faré, doncs, un acte de justícia dient que la corbeta va marxar l'endemà cap a les Antilles, la seva destinació, i que no es va donar permís al bergantí per a salpar fins l'endemà.

41. Permís per partir

Bakri venia sovint al consolat francès per parlar dels nostres afers amb el senyor Dubois-Thainville:

—Què voleu que hi faci? —va dir aquest últim—. Sou algerià i sereu la primera víctima de l'obstinació del dei. Ja he escrit a Livorno perquè s'embarguin les vostres famílies i els vostres béns. Quan els vaixells carregats de cotó que teniu en aquest port arribin a Marsella, seran confiscats immediatament. Depèn de vós veure si no us convé més pagar la suma que reclama el dei que exposar-vos a una pèrdua segura i deu vegades més gran.

El raonament era irrefutable i, per molt que li pogués costar, Bakri va decidir pagar la suma exigida a França. Immediatament se'ns va concedir permís per partir. Així, em vaig embarcar el 21 de juny de 1809 en un vaixell en el qual també viatjaven el senyor Dubois-Thainville i la seva família.

42. D'Alger a Marsella

El dia abans de la nostra sortida d'Alger, un corsari va dipositar a casa del cònsol un bagul de Mallorca que havia capturat d'un vaixell de què s'havia emparat; eren totes les cartes que els habitants de les Balears escrivien als seus amics del continent.

—Mireu —em va dir el senyor Dubois-Thainville—, aquí teniu alguna cosa per distreure-us durant la travesia, vós que gairebé sempre us quedeu a la cabina pel mareig; obriu i llegiu totes aquestes cartes, i mireu si contenen alguna informació que pugui servir per ajudar els pobres soldats que moren de misèria i desesperació a la petita illa de Cabrera.

Tan bon punt vaig arribar a bord del nostre vaixell, em vaig posar a la feina i vaig complir sense escrúpols ni remordiments el paper d'un treballador del *cabinet noir*,⁷⁶ amb l'única diferència que jo obria les cartes sense cap mena de precaució. Hi vaig trobar diversos despatxos en què l'almirall Collingwood informava el govern espanyol de la facilitat amb què serien alliberats els presoners. Tan bon punt vam arribar a Marsella, vam enviar aquestes cartes al ministre de la Marina, que crec que no els va fer gaire cas.

A Palma, la capital de Mallorca, jo coneixia gairebé tothom de l'alta societat. Deixo al lector que endevini amb quina curiositat llegia les missives en què les belles dames de la ciutat expressaven el seu odi contra els maleïts gavatxos, *los malditos gabachos* (és a dir, els francesos), la presència dels quals a Espanya havia fet necessària la sortida cap a la Península d'un magnífic regiment d'hússars. Amb quanta gent hauria pogut intrigar si, darrera d'una màscara, m'hagués atansat al ball de l'òpera!

Algunes d'aquestes cartes, en les quals s'esmentava la meva persona, em van interessar especialment. Estava ben segur que res no havia cohibit la franquesa dels qui les havien escrit, i és un avantatge que poca gent pot presumir d'haver gaudit amb la mateixa intensitat.

El vaixell on navegàvem, malgrat que anava carregat amb bales de cotó, tenia papers de corsari de la Regència, i se suposava que era l'escorta de tres vaixells mercants ben carregats amb destinació a França.

El primer de juliol ja érem a les envistes de Marsella quan una fragata anglesa va venir a bloquejar-nos el pas:

—No us capturarem —va dir el capità anglès—, però ens seguireu fins a les illes de Hieres i l'almirall Collingwood decidirà el vostre destí.⁷⁷

—He rebut la missió expressa de conduir aquests vaixells a Marsella, i és el que penso fer —va respondre el capità de Barbaria.

—Individualment feu el que cregueu convenient —respongué l'anglès—, però pel que fa als vaixells que naveguen sota la vostra escorta, repeteixo, els duré davant l'almirall Collingwood. —I tot seguit va donar l'ordre a aquests vaixells de navegar cap a l'est.

La fragata ja s'havia allunyat una mica quan es va adonar que anàvem cap a Marsella. Després d'haver descobert, gràcies a la tripulació dels vaixells mercants, que nosaltres també anàvem carregats de cotó, es va desviar per capturar-nos.

Ja era a punt d'encalçar-nos quan vam poder entrar al port de la petita illa de Pomegue.⁷⁸ A la nit, va posar a l'aigua les seves xalupes per provar d'assaltar-nos, però l'empresa era massa perillosa i no van arribar a intentar-la.

L'endemà al matí, 2 de juliol de 1809, vaig desembarcar al llatzeret.

43. El llatzeret de Marsella

Avui en dia anem d'Alger a Marsella en quatre jornades; jo havia estat onze mesos per fer la mateixa travessa, si bé és cert que havia fet estades involuntàries aquí i allà.

Les meves cartes, enviades des del llatzeret de Marsella, van ser rebudes pels meus pares i els meus amics com si fossin uns certificats de resurrecció, perquè durant molt de temps tots pensaven que jo era mort. Fins i tot un famós geòmetra havia proposat a l'Oficina de Longituds que ja no paguessin el meu sou al meu apoderat, cosa que encara pot semblar més cruel quan aquest apoderat era el meu pare.

La primera carta que vaig rebre de París contenia expressions de simpatia i felicitacions pel final de les meves llastimoses i perilloses aventures. Era d'un home que ja tenia fama arreu d'Europa, però a qui no havia vist mai: el senyor Humboldt, que en saber de les meves desgràcies, em va oferir la seva amistat.⁷⁹ Aquest va ser l'origen d'un vincle que es remunta a gairebé quaranta-dos anys, sense que cap boirina l'hagi enfosquit mai.

El senyor Dubois-Thainville tenia molts coneguts a Marsella; la seva dona havia nascut en aquesta ciutat i la seva família hi residia, de manera que tots dos rebien moltes visites al locutori del llatzeret. La campana que els cridava només restava muda per a mi; jo estava sol i desemparat a les portes d'una ciutat poblada per cent mil conciutadans meus, però era com si estigués al bell mig de l'Àfrica. Un dia, però, la campaneta va sonar tres vegades (el nombre de cops corresponia al número de la meva habitació); vaig pensar que era un error, però tanmateix no em feia res sortir a veure de què es tractava. Vaig travessar amb dignitat, acompanyat del meu guàrdia sanitari, el llarg espai que separa el llatzeret pròpiament dit del locutori i amb gran satisfacció hi vaig trobar el senyor Pons, conserge de l'Observatori de Marsella, el més cèlebre descobridor de cometes que els annals de l'astronomia hagin pogut fer constar.⁸⁰

En qualsevol moment, la visita de l'atentíssim senyor Pons, a qui he vist després com a director de l'Observatori de Florència, m'hagués resultat molt agradable; però durant la meva quarantena va ser d'un valor inestimable per a mi. Em demostrava que havia retrobat la meva terra natal.

Dos o tres dies abans de passar en lliure pràctica, vam viure una pèrdua molt sentida per tots nosaltres. Per fugir de l'avorriment d'una quarantena tan estricta, la petita colònia algeriana tenia el costum d'arribar-se

fins un recinte proper al llatzeret, on s'hi tancava una gasela molt bonica del senyor Dubois-Thainville; hi saltava amb total llibertat, amb una gràcia que despertava la nostra admiració. Un de nosaltres va intentar aturar l'elegant animal mentre corria; malauradament, el va agafar per la cama i li la va trencar. Tots ens hi vam acostar, però, ai las, només per presenciar una escena que ens va generar una profunda emoció.

La gasela, estirada de costat, va aixecar tristament el cap; els seus bells ulls (ulls de gasela!) vessaven un riu de llàgrimes, però de la boca no se li escapava cap crit gemegós. Va tenir en nosaltres aquell efecte que sempre es produeix quan una persona, colpejada de sobte per una malura irreparable, es resigna i només mostra la seva profunda angoixa a través de llàgrimes silencioses.

44. Retorn a Perpinyà i a París

Acabada la quarantena, vaig anar primer a Perpinyà, al si de la meva família, on la mare, la més respectable i pietosa de les dones, va fer dir moltes misses per celebrar el meu retorn, tantes com n'havia demanat per al repòs de la meva ànima quan creia que havia caigut sota la daga dels espanyols. Aviat, però, vaig deixar la meva ciutat natal per tornar a París, i vaig dipositar a l'Oficina de Longituds i a l'Acadèmia de Ciències les observacions que havia aconseguit conservar, enmig dels perills i tribulacions de la meva llarga campanya.

Pocs dies després de la meva arribada, el 18 de setembre de 1809, em van nomenar acadèmic, en substitució de Lalande. Hi havia cinquanta-dos votants; jo vaig obtenir quaranta-set vots, el senyor Poisson, quatre i el senyor Nouet, un. En aquells moments tenia vint-i-tres anys.

45. Elecció a l'Acadèmia de Ciències

Un nomenament aconseguït per tal majoria semblaria, a primera vista, que no hauria d'haver donat lloc a greus dificultats; però tanmateix no va ser així. La intervenció del senyor Laplace, abans del dia de la votació, va ser activa i incessant per ajornar el meu ingrés fins al moment en què una plaça vacant a la secció de geometria permetés a la docta assemblea nomenar el senyor Poisson al mateix temps que jo. L'autor de la *Mecànica celeste* tenia una grandíssima estima pel jove geòmetra, totalment justificada, a més, per les magnífiques obres que la ciència ja li devia. El senyor Laplace no podia suportar la idea que un astrònom, cinc anys més jove que el senyor Poisson, un alumne en presència del seu professor de l'Escola Politècnica, esdevingués acadèmic abans que ell. Per tant, em va suggerir que escrivís a l'Acadèmia que només volia ser elegit quan hi hagués una segona vacant que es pogués donar a Poisson. Hi vaig respondre amb una negativa formal i raonada en aquests termes: «No tinc cap desig de ser nomenat en aquest moment; he decidit marxar ben aviat al Tibet amb el senyor Humboldt. En aquestes regions salvatges, la pertinença a l'Institut no relaxaria les dificultats a què ens enfrontarem. Ara bé, no seré culpable de cap impropedència cap a l'Acadèmia. En rebre la declaració que em demaneu, no tindrien dret els estudiosos que integren aquest organisme il·lustre a dir-me: “Qui us assegura que hem pensat en vós? Esteu refusant el que no us han ofert”».

Veient la meua ferma resolució de no fer el pas desconsiderat que m'havia aconsellat de fer, el senyor Laplace va actuar d'una altra manera. Va argumentar que no tenia les qualificacions suficients per ingressar a l'Acadèmia. No pretenc afirmar que als vint-i-tres anys el meu bagatge científic fos molt considerable, en termes

absoluts, però quan ho vaig valorar en termes comparatius, vaig recuperar els ànims, sobretot quan pensava que els darrers tres anys de la meua vida havien estat dedicats a mesurar un arc de meridià en un país estranger, que s'havia produït tot enmig de les tempestes de la guerra d'Espanya, força sovint a calabossos, o, el que era encara pitjor, a les muntanyes de la Cabília i a Alger, lloc aleshores molt perillós. Heus aquí, a més, la meua valoració d'aquest període, que deixo a l'apreciació imparcial del lector.

Després de deixar l'Escola Politècnica, havia fet, juntament amb el senyor Biot, un treball extens i molt delicat sobre la determinació del coeficient de les taules de refracció atmosfèrica.

També vam mesurar la refracció de diferents gasos, que fins aleshores no s'havia intentat.

Una determinació, més exacta de la que es disposava aleshores, de la relació entre el pes de l'aire i el pes del mercuri havia proporcionat un valor directe del coeficient de la fórmula baromètrica utilitzada per calcular l'altura.

Vaig contribuir, d'una manera regular i molt diligent, durant gairebé dos anys, a les observacions que es feien dia i nit amb el cercle meridià i el quadrant mural de l'Observatori de París.

Vaig dur a terme, amb el senyor Bouvard, observacions relatives a la verificació de les lleis de la libració de la Lluna.⁸¹ Tots els càlculs estaven llestos; només em quedava posar els números a les fórmules quan, per ordre de l'Oficina de Longituds, em vaig veure obligat a deixar París per anar a Espanya. Havia observat diversos cometes i n'havia calculat les òrbites. D'acord amb el senyor Bouvard, havia calculat, segons la fórmula de Laplace, la taula de refracció que es va publicar al *Recueil*

des tables de l'Oficina de Longituds i a la *Connaissance des temps*.⁸²

Un estudi de la velocitat de la llum, realitzat amb un prisma situat davant de l'objectiu del telescopi del cercle mural, va demostrar que les mateixes taules de refracció es poden utilitzar per al Sol i totes les estrelles.

Per últim, havia completat, en unes circumstàncies molt difícils, la triangulació més grandiosa que s'ha fet mai, per estendre el meridià de França fins a l'illa de Formentera.

El senyor Laplace, sense negar la importància i utilitat de tots aquests treballs i d'aquestes investigacions, només hi veia promeses; aleshores, el senyor Lagrange li va dir en termes formals:

—Vós mateix, senyor Laplace, quan vau entrar a l'Acadèmia, no havíeu fet res de remarcable; només vau donar promeses. Els vostres grans descobriments van venir després.

Lagrange era l'únic home d'Europa que podia dirigir-li amb autoritat una observació d'aquesta mena. El senyor Laplace no va respondre sobre l'observació més personal però va afegir:

—Sostinc que és útil mostrar als joves estudiosos un lloc com a membre de l'Institut com si fos una recompensa, per tal d'excitar la seva abnegació.

—Sembleu —va respondre el senyor Hallé—⁸³ aquell cotxer que, per posar els seus cavalls al galop, va lligar una bala de fenc a l'extrem del pal del seu carruatge. Els pobres cavalls s'esforçaven tant com podien però la bala de fenc no deixava de fugir al seu davant. Al final, això va fer que acabessin esgotats i que morissin.

Delambre, Legendre i Biot, van insistir en la dedicació i en el que consideraven el coratge amb què havia lluitat contra dificultats inextricables, bé per completar

les observacions, bé per salvar els instruments i els resultats obtinguts. Van dibuixar una imatge ben viva dels perills amb què m'havia trobat. El senyor Laplace va ce-dir, per fi, quan va veure que tots els notables de l'Acadèmia m'havien pres sota el seu patrocini, i el dia de les eleccions em va donar el seu vot. Per a mi seria d'una gran tristot, ho confesso encara avui, després de quaranta-dos anys, que hagués estat nomenat membre de l'Institut sense haver obtingut el vistiplau de l'autor de la *Mecànica celeste*.

46. Presentació a l'emperador

Els membres de l'Institut s'havien de presentar sempre a l'emperador després d'haver confirmat els seus nomenaments.⁸⁴ El dia assenyalat, juntament amb els presidents, els secretaris de les quatre classes i els acadèmics que tenien publicacions particulars per oferir al cap de l'Estat, es dirigien a un dels salons de les Teuleries. Quan l'emperador tornava de missa, podríem dir que passava revista a tots aquests estudiosos, aquests artistes, aquests escriptors amb vestit verd.

He d'admetre que l'espectacle que vaig presenciar el dia de la meva presentació em va decebre força; fins i tot vaig sentir un autèntic desgrat en veure l'afany amb què els membres de l'Institut cuitaven a fer-se notar.

—Sou molt jove —va dir Napoleó, apropant-se a mi, i, sense esperar una resposta afalagadora que no hauria estat difícil de trobar, va afegir—: Com us dieu? —El meu veí de la dreta, sense donar-me temps de respondre la pregunta ben senzilla que se'm formulava en aquell moment, es va afanyar a dir:

—Es diu Aragó.

—Quina ciència conreeu? —I el meu veí de l'esquerra es va acuitar a respondre:

—Conrea l'astronomia.

—I què heu fet? —El meu veí de la dreta, gelós que el meu veí de l'esquerra hagués envaït els seus drets en la segona pregunta, es va apressar a parlar i va dir:

—Acaba de mesurar el meridià a Espanya.

L'emperador, imaginant-se sens dubte que tenia davant seu un mut o un imbècil, va passar a un altre membre de l'Institut. I aquest altre no era pas un novençà: era un naturalista conegut pels seus grans i importants descobriments, era el senyor Lamarck. L'home, ja vell, va presentar un llibre a Napoleó.

—Què és això? —va dir—. És la vostra absurda *Meteorologia*, aquesta obra en què competiu amb Matthieu Laensberg, aquest anuari que deshonra la vostra vellesa? Feu història natural i rebré les vostres produccions amb molt de gust. Només prenc aquest llibre per consideració als vostres cabells blancs. Teniu! — I passà el llibre a un ajudant de camp.⁸⁵

El pobre senyor Lamarck, que al final de cadascuna de les paraules abruptes i ofensives de l'emperador, intentava dir en va: «És una obra d'història natural el que us presento», es va esfondrar i va esclatar a plorar.

L'emperador trobà immediatament un adversari més enèrgic en la persona del senyor Lanjuinais. S'hi havia presentat amb un llibre a la mà i Napoleó li va dir amb un somriure:

—Així doncs, tot el Senat es fusionarà amb l'Institut?

—Senyor —va respondre Lanjuinais—, és l'òrgan de l'Estat al qual li sobra més temps per ocupar-se de la literatura.⁸⁶

L'emperador, disgustat amb aquesta resposta, va deixar enrere els uniformes civils i es va barrejar amb les grans xarretes que omplien el saló.

47. Paperassa del reclutament

Tot just després del meu nomenament, vaig ser objecte d'un estrany assetjament per part de les autoritats militars. Havia marxat cap a Espanya conservant el títol d'estudiant de l'Escola Politècnica. La meva matrícula no podia durar més de quatre anys i, com a resultat, em van ordenar tornar a França per fer els exàmens de sortida. Mentrestant, Lalande va morir; i, en conseqüència, va quedar vacant un lloc a l'Oficina de Longituds; per això em van nomenar astrònom ajudant. Com que aquests llocs estan subjectes a la nominació de l'emperador, el senyor Lacuée, director de reclutament, va creure veure en aquesta circumstància que havia complert amb la llei i em van autoritzar a continuar les meves activitats.

El senyor Matthieu Dumas, que el va succeir, va plantejar la qüestió des d'un punt de vista completament diferent: em va ordenar trobar un substitut o que marxés amb el contingent del districte 12è de París.

Cap de les meves queixes va tenir efecte, i tampoc cap de les dels meus amics; així doncs, vaig anunciar a l'honorable general que aniria a la plaça de l'Estrapade, d'on havien de sortir els reclutes, vestit de membre de l'Institut, i que així travessaria a peu la ciutat de París. El general Matthieu Dumas es va espantar per l'efecte que aquesta escena podria tenir en l'emperador, que també era membre de l'Institut, i es va afanyar, sota la meva amenaça, a confirmar la decisió del general Lacuée.

48. Successor de Monge

L'any 1809, vaig ser escollit pel consell de perfeccionament de l'Escola Politècnica per succeir el senyor Monge en la seva càtedra d'anàlisi aplicada a la geometria.⁸⁷ Les circumstàncies d'aquest nomenament van romandre en secret, de manera que aprofito ara la primera oportunitat que se'm presenta per fer-les conèixer.

El senyor Monge es va prendre la molèstia de venir un dia a l'Observatori i demanar-me que el substituís. Vaig declinar aquest honor, a causa del projecte de viatge que havia de fer a l'Àsia Central amb el senyor Humboldt.

—Segurament no marxareu fins d'aquí a uns mesos —va dir l'il·lustre geòmetra—, així que em podreu substituir temporalment.

—La vostra proposta —vaig respondre— m'afalaga infinitament, però no sé si hauria d'acceptar-la. Mai he llegit el vostre gran treball sobre equacions en diferències parcials i, en conseqüència, no estic segur de poder impartir lliçons als estudiants de l'Escola Politècnica sobre una teoria tan difícil.⁸⁸

—Proveu-ho —va dir— i veureu que aquesta teoria és més clara del que se sol creure.

I, efectivament, ho vaig intentar i l'opinió del senyor Monge em va semblar ben fonamentada.

En aquell moment, el públic no entenia com era que el benèvol senyor Monge es negava tossudament a confiar el seu curs al senyor Binet, el seu assistent, l'abnegació del qual era ben coneguda. El motiu és el que revelaré tot seguit.⁸⁹

En aquella època, al bosc de Boulogne, hi havia unes estances anomenades la *Maison grise* on es reunien al voltant del senyor Coëssin, summe sacerdot d'una nova religió,⁹⁰ un nombre gens menyspreable de seguidors,

com ara Lesueur, el músic, Colin, l'assistent de química de l'Escola i el senyor Binet, entre altres. Un informe del prefecte de la policia havia advertit a l'emperador que els convidats de la *Maison grise* estaven afiliats a la Companyia de Jesús, fet pel qual l'emperador estava preocupat i irritat alhora:

—I doncs —va dir al senyor Monge—, heus aquí els vostres estimats alumnes convertits en deixebles d'en Loiola! —Monge ho desmentí—. Ho negueu —va continuar l'emperador—; doncs bé, sapiguen que l'assistent del vostre curs forma part d'aquesta camarilla.

Tothom entendreà que després d'una declaració així, Monge no va poder acceptar ser substituït pel senyor Binet.

49. Les eleccions dels acadèmics

Arribat a l'Acadèmia, jove, ardent i apassionat, em vaig implicar en els nomenaments molt més del que hauria estat adequat per al meu càrrec i la meva edat. Havent arribat a un moment de la vida en què miro enrere tots els meus actes amb calma i imparcialitat, puc jutjar que, llevat de tres o quatre circumstàncies, el meu vot i les meves accions sempre van afavorir el candidat que més s'ho mereixia, i més d'una vegada vaig aconseguir evitar que l'Acadèmia prengués decisions lamentables. Qui em podria culpar d'haver donat suport enèrgicament a la candidatura de Malus, tenint en compte que el seu competidor, el senyor Girard, desconegut com a físic, va obtenir 22 vots de 53 votants, i que un canvi de cinc vots li hauria donat la victòria sobre el científic que acabava de descobrir la polarització per reflexió, sobre un científic que Europa hauria escollit per unanimitat.⁹¹ Les mateixes observacions es poden aplicar al nomenament

de Poisson, que hauria fracassat contra aquest mateix senyor Girard si haguessin canviat quatre vots. No és suficient tot això per justificar l'ardor inusual dels meus esforços? Encara que en una tercera prova la majoria de l'Acadèmia es va pronunciar a favor del mateix enginyer, no em penedeixo pas d'haver donat suport fins al darrer moment, amb convicció i energia, a la candidatura del seu competidor, el senyor Dulong.

També suposo que, en el món científic, ningú estarà disposat a culpar-me d'haver preferit el senyor Liouville al senyor Pontécoulant.

50. Ingerències del govern

De vegades passava que el govern volia donar indicacions a l'Acadèmia sobre els nomenaments; jo, ben segur dels meus drets, em resistia invariablement a tots els dictats. Una vegada, aquesta resistència va dur desgràcia a un dels meus amics, el venerable Legendre; pel que feia a mi, m'havia preparat per endavant per a totes les persecucions a les quals pogués ser sotmès. Després d'haver rebut del Ministeri de l'Interior una invitació a votar pel senyor Binet i en contra el senyor Navier, en relació amb una plaça vacant a la secció de mecànica, Legendre va respondre amb noblesa que votaria segons la seva ànima i consciència. Immediatament va ser privat d'una pensió que es mereixia amb escreix per la seva vellesa i el seu llarg servei. El protegit de l'autoritat va fracassar, i aquest resultat es va atribuir, en el seu moment, a les accions que vaig dur a terme per il·lustrar els membres de l'Acadèmia sobre la irregularitat dels procediments ministerials.

En un altre moment, el rei va voler que l'Acadèmia nomenés Dupuytren, un cirurgià eminent però al qual

se l'acusava dels més greus defectes de caràcter. Dupuytren va ser nomenat, però diverses butlletes en blanc van constituir una protesta contra la ingerència de l'autoritat en les eleccions acadèmiques.

51. Desavinences amb Laplace

Més amunt ja he comentat que havia estalviat a l'Acadèmia algunes decisions deplorables; ara només en citaré una, en ocasió de la qual vaig tenir el dolor de trobar-me en oposició al senyor Laplace. L'il·lustre geòmetra volia que es concedís un lloc vacant a la secció d'astronomia al senyor Nicollet, home sense talent i, a més, sota sospita de malifetes que tacaven greument el seu honor. Després d'una discussió que vaig mantenir obertament, malgrat els perills que hi podia haver en desafiar així els poderosos protectors del senyor Nicollet, l'Acadèmia va votar: el respectable senyor Damoiseau, a la candidatura del qual jo havia donat suport, va obtenir 45 vots de 48 votants. El senyor Nicollet, per tant, només en reuní tres.

—Ja veig —va dir el senyor Laplace— que no s'ha de lluitar contra els joves. Reconec que un home a qui anomenen «Gran Elector» de l'Acadèmia és més poderós que jo.

—De cap manera —vaig respondre—; el senyor Aragó només aconseguirà equilibrar l'opinió justament preponderant del senyor Laplace quan el sentit comú estigui indiscutiblement de la seva part.

Poc després, el senyor Nicollet va fugir a Amèrica, i l'Oficina de Longituds va emetre una ordre per a una ignominiosa expulsió de les seves files.

52. Recomanació als joves

M'agradaria exhortar els erudits que, havent entrat aviat a l'Acadèmia, tinguin la temptació d'imitar el meu exemple, que confiïn només en el testimoni de la seva consciència i els vull advertir, amb coneixement de causa, que gairebé sempre els mancarà qualsevol mena de reconeixement.

L'acadèmic escollit, el mèrit del qual haureu exagerat de tant en tant, dirà que us heu limitat a fer-li justícia, que heu complert un deure i que, per tant, no us ha d'agrair res.

53. Fourier secretari perpetu

Delambre va morir el 19 d'agost de 1822. Després dels terminis necessaris, es va procedir a la seva substitució, ja que el càrrec de secretari perpetu no es pot deixar vacant per molt de temps. L'Acadèmia va nomenar una comissió perquè li presentessin candidats, formada pels senyors Laplace, Aragó, Legendre, Bessel, Prony i Lacroix. La llista de candidats estava formada pels senyors Biot, Fourier i Aragó. No cal dir amb quina insistència em vaig oposar a la inclusió del meu nom en aquesta llista; tot i així, vaig haver de cedir a la voluntat dels meus companys però vaig aprofitar la primera ocasió que se'm va presentar per afirmar públicament que no tenia ni la pretensió ni el desig d'obtenir ni un sol vot; que, a més, ja acumulava tants càrrecs com podia assumir, i que en aquest sentit el senyor Biot estava en la mateixa situació. En resum, doncs, votava per al nomenament del senyor Fourier.

S'ha dit, tot i que no goso enorgullir-me que es tracti d'un fet exacte, que la meva declaració va tenir una certa

influència en el resultat de la votació. Aquest fou el següent: el senyor Fourier va rebre 38 vots i el senyor Biot deu. En un acte d'aquesta mena tothom amaga acuradament el seu vot per no córrer el risc d'un futur enfrontament amb la persona que serà investida de l'autoritat que l'Acadèmia atorga al secretari perpetu.

En aquest punt, espero que el lector em perdoni per relatar un incident va provocar força hilaritat a l'Acadèmia durant molt de temps. El senyor Laplace, a l'hora de votar, va agafar dues paperetes en blanc; el seu veí va cometre la culpable indiscreció de fer un cop d'ull i va veure clarament que l'il·lustre geòmetra havia escrit el nom de Fourier a totes dues. Després d'haver-les plegat amb calma, el senyor Laplace les va posar dins del seu barret, el va sacsejar i va dir a aquell veí indiscret:

—Ja ho veieu, he posat dues paperetes, n'estriparé una i l'altra la posaré a l'urna; així no sabré per quin dels dos candidats he votat.

Les coses van passar com havia predit el famós acadèmic; només que tothom sabia amb certesa que el seu vot havia estat a favor de Fourier, i no va caldre per res el càlcul de probabilitats per arribar a aquest resultat.

54. Elecció com a secretari perpetu

Després d'haver complert les funcions de secretari amb gran distinció, però no sense certa feblesa, i fins i tot podríem dir sense certa negligència a causa de la seva mala salut, Fourier va morir el 16 de maig de 1830. Vaig declinar diverses vegades l'honor que l'Acadèmia semblava voler fer-me nomenant-me el seu successor. Sense falsa modèstia considerava que no tenia les qualitats necessàries per ocupar correctament aquest càrrec tan important. En qualsevol cas, quan el meu nom va

rebre 39 vots de 44 votants, vaig haver de cedir a una valoració tan afalagadora i formulada amb tanta contundència.

El 7 de juny de 1830 vaig esdevenir secretari perpetu de l'Acadèmia de Ciències Matemàtiques,⁹² però d'acord amb les idees sobre l'acumulació de càrrecs, amb les quals havia argumentat el meu suport a Fourier el novembre de 1822, vaig declarar que renunciaria al meu lloc de catedràtic de l'Escola Politècnica. Ni les peticions del mariscal Sault, ministre de la Guerra, ni les dels membres més eminents de l'Acadèmia, van aconseguir fer-me renunciar a aquesta decisió.

Bibliografia

Arago, F., 1854. *Histoire de ma jeunesse*. Brussel·les / Leipzig: Kiessling, Schnée et Cie.

Arago, F., 1865. *Oeuvres complètes*. París: Librairie des sciences naturelles, Theodore Morgand.

Arago, F., 1871. *Astronomie populaire*. París: L. Guérin et Cie.

Aragó, F., 1937. *Història de la meva joventut*. Barcelona: Barcino.

Aragó, F., 2000. *Història de la meva joventut. Viatge científic a Mallorca, a les Pitiüses i al País Valencià*. Ciutat de Mallorca: Artífex Cultural / El Far.

Barris i Ruset, J. M., 2008. L'insigne presoner. A: *Roses o la recerca de la zona grisa*. Roses: Ajuntament de Roses.

Daumas, M., 1987. *Arago, La jeunesse de la science*. París: Belin.

Dörries, M., 2001. François Arago. La cara pública de la ciència. *L'Avenç*, núm. 259, pp. 8-15.

Dumas, A., 2006. *Mes mémoires*. París: Robert Laffont.

Fonvielle, W., sense data. *La Jeunesse d'un grand savant républicain*. París: Gaillard.

Lequeux, J., 2008. *François Arago, un savant généreux*. París: EDP Sciences.

Riu-Barrera, E., 2001. Alguns comentaris a les memòries de François Arago. *L'Avenç*, núm. 259, pp. 16-21.

Sarda, F., 2002. *Les Arago. François et les autres*. París: Tallandier.

Índex alfabètic

A

Acadèmia de Ciències
(París), 6, 79, 92
Albufera, 22
Alcorà, 47, 57, 69
àlgebra, 4, 7
Alger, 39, 40, 54, 58, 59, 60,
61, 63, 65, 66, 67, 68, 69,
71, 72, 73, 74, 75, 77, 81
anàlisi matemàtica, 86
arbre de la llibertat, 2
arraix, 42, 55, 69

B

Bailèn
batalla de, 39
Baiona, fets de, 20
Banks, Joseph, 48
Barcelona, 6, 33, 36, 72
Berthemy, Pierre-Augustin,
35, 38, 51, 54, 57
Biot, Jean-Baptiste, 6, 18,
20, 31, 32, 34, 35, 81, 82,
90, 91
bosc de Boulogne, 86
Bugia, 58, 59, 61, 64, 66

C

Cabília, 66, 81
Cabrera, 39, 75

Cadaqués, 53
Càller, 43
Camp Vell, turó des, 19
castell de Bellver, 35, 36, 39
Castelló de la Plana, 15
Catalunya, 19, 27, 28
cercle meridià, 81
cercle repetidor, 67
cometa, 78, 81
Cotlliure, 13

D

dei, 41, 42, 58, 59, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 70, 71, 73,
75
Dénia, 24
Desert de les Palmes, 19, 30,
32
Dubois-Thainville (cònsol
francès a Alger), 41, 58,
65, 67, 71, 72, 75, 78, 79
Duhesme, Guillaume
Philibert, 72

E

Eivissa, 19, 35, 45, 46
Escola Politècnica, 3, 4, 5, 6,
8, 80, 81, 85, 86, 92, 99
Espanya, 6, 15, 18, 20, 24,
28, 30, 31, 33, 35, 44, 50,
58, 64, 76, 81, 84, 85, 99

Estagell, 1, 2, 3
exèrcit dels Pirineus, 2
Eyre, George, 48

F

Figueres, 44, 49, 50, 54
física, 8, 11
Formentera, 15, 21, 35, 82
fórmula baromètrica, 81
França, 4, 9, 16, 19, 20, 27,
28, 33, 34, 44, 52, 53, 54,
55, 65, 67, 69, 71, 75, 76,
82, 85, 99

G

genísser, 64, 67, 68, 69
geometria, 7, 80, 86
Godoy, Manuel, 35

H

Hachette, Jean Nicolas
Pierre, 13
hugonot, 38
Humboldt, Alexander von,
78, 80, 86

I

iatagan, 62, 68
imam, 69
Inquisició, 29
Isidro (servent d'Aragó), 21,
22

J

Jaume I, 35
jueus, 42, 47, 65

L

Lacaille, Nicolas-Louis de, 4
Lacroix, Sylvestre-François,
4
Lacué, Jean-Girard, 13, 14,
85
Lamarck, Jean Baptiste, 84
Laplace, 18, 80, 89
Laplace, Pierre Simon, 5, 7,
5, 15, 81, 82, 83, 89, 90,
91
Legendre, Adrien-Marie, 4,
9, 10, 82, 88, 90
Legió d'Honor, 13
libració, 81
llatzeret, 77, 78, 79
lleó, 58, 60, 61

M

Mallorca, 75
Malus, Étienne-Louis, 87
marabut, 60, 62
Marsella, 30, 42, 43, 58, 64,
75, 76, 77, 78
Mataró, 46
matemàtiques, 4, 8, 13
Méchain, Pierre François
André, 6, 15, 18
meridià, 6, 15, 81, 82, 84
místic (embarcació), 36, 39,
44
mola de l'Esclop, 35, 36

Monge, Gaspard, 6
Montpeller, 5
Moreau, Jean Victor Marie,
13
Morvedre, 21
muftí, 63

N

Napoleó, 14, 16, 20, 35, 42,
83, 84, 99

O

Observatori, 6, 15, 16
Observatori de París, 18, 56,
81, 86
Oficina de Longituds, 22, 77,
79, 81, 85, 89
Orleans, duquessa d', 54, 64
Orpesa, 25, 27

P

Palamós, 43, 44, 54, 55, 58,
62, 64, 69
Palma, 35, 76
Paretstortes, 2
batalla de, 2
París, 4, 5, 17, 18, 35, 56, 57,
60, 78, 79, 81, 85
paül, 68
Perpinyà, 2, 3, 5, 6, 8, 52, 56,
79, 99
Pirineus, 1, 6, 9, 51
Pirineus Orientals, 1
polarització, 87
Pons, Jean-Louis, 78
Prony, Gaspard de, 4, 90

Q

quadrant mural, 81
química, 8, 87

R

refracció, 18, 81, 82
Regència d'Alger, 41, 42, 63,
65, 67, 69, 71, 76
Rodríguez, José, 18, 25, 33,
37, 38, 39
Roses, 44, 48, 51, 52, 53, 54,
55, 58, 69
castell de la Trinitat, 54
ciudadella, 51
Rosselló, 1, 13
Royal Society, 48

S

Sardenya, 43
seca, 3, 42
sequí, 66

T

Tarragona, 31
Tolosa, 5, 6, 8
torsimany, 64, 67
Tortosa, 26
triangulació, 19, 27, 82

V

València, 19, 20, 21, 25, 27,
28, 29, 34, 38, 45
arquebisbe, 34
catedral, 29

plaça de toros, 38
velocitat de la llum, 82
Vives i Feliu, Joan Miquel,
35

X

Xúquer, 22

Notes

¹ Es refereix a la Guerra Gran (1793-1795), el conflicte entre el Regne d'Espanya i la República francesa en el context de la guerra de la Primera Coalició. Aprofitant que els exèrcits republicans combatien al nord i nord-est de França contra britànics, neerlandesos, austríacs i prussians, l'exèrcit espanyol va envair el Vallespir per Sant Llorenç de Cerdans. Pocs mesos després, però, les tropes franceses aturaren l'avenç espanyol i passaren al contraatac.

² La batalla de Paretstortes va tenir lloc el 17 de setembre de 1793 als encontorns del poble de Paretstortes, molt a la vora de Perpinyà.

³ Els arbres de la llibertat eren arbres, sobretot pollancre i nogueres, que es plantaven en el lloc més rellevant d'un poble o ciutat com a homenatge a les llibertats aconseguides en la Revolució de 1789.

⁴ L'Escola Politècnica (*École polytechnique*, abreujada des del segle XIX com «l'X») és una de les set grans escoles militars franceses i concedeix la titulació oficial d'enginyer (*diplôme d'ingénieur*). Fou fundada el 1794 per decret de la Convenció Nacional i militaritzada per Napoleó el 1804.

⁵ Les escoles centrals, nascudes també amb la Convenció, eren els centres d'educació secundària, que més endavant es van conèixer com a *lycées*.

⁶ Segurament les *Leçons élémentaires de mathématiques*, de l'astrònom i matemàtic Nicolas-Louise de Lacleire (1713-1762), publicades el 1741 i molt populars i reimpresses diverses vegades.

⁷ Adrien-Marie Legendre (1752-1833), matemàtic francès que va fer importants treballs en teoria de nombres i anàlisi matemàtica. El seu llibre *Éléments de géométrie* fou un dels textos matemàtics més emprats i editats de l'època. Sylvestre-

François Lacroix (1765-1843), matemàtic francès especialment famós pel seu *Traité du calcul différentiel et du calcul intégral*.

⁸ Gaspard de Prony (1755-1839), enginyer hidràulic i enciclopedista que participà en la creació de l'Escola Politècnica.

⁹ Es refereix a una memòria del físic i matemàtic Siméon Denis Poisson (1781-1840) sobre el mètode d'Étienne Bézout d'eliminació de variables en polinomis.

¹⁰ Es refereix al procediment gràfic, anomenat *polígon funicular*, per al càlcul de la força resultant a partir d'un conjunt de forces situades totes en el mateix pla. Rep aquest nom perquè el polígon funicular d'un sistema de forces correspon a la forma que adoptaria un cordill (en llatí *funiculus*) sotmès a aquest sistema de forces.

¹¹ En aquesta data (finals de 1803), la República francesa es trobava sota el règim polític del consolat, amb Napoleó Bonaparte com a primer cònsol, convertit en cònsol vitalici ja el 1802. El 1801, la regió del Piemont es va incorporar *de facto* a la República; el setembre de 1802 l'annexió es va fer oficial i el Piemont es va dividir en cinc nous departaments.

¹² Segurament es refereix a Étienne-Marie Barruel (1749-1818), pedagog i professor de física i química a l'Escola Politècnica.

¹³ Jean-Henri Hassenfratz (1755-1827), primer professor de física de l'Escola Politècnica.

¹⁴ Jean Nicolas Pierre Hachette (1769-1834), matemàtic francès, considerat el successor intel·lectual de Gaspard Monge en temes de geometria. Efectivament, va ser professor d'hidrografia a Cotlliure durant dos anys, el 1793 i el 1794, per després entrar al departament de geometria descriptiva de l'Escola Politècnica.

¹⁵ Jean Victor Marie Moreau (1763-1813), general francès durant la Revolució que després es va oposar a Napoleó. Fou detingut el 1803 en una conspiració contra el primer cònsol, a la qual es refereix Aragó, i es va exiliar a Estats Units. El 1812 decideix tornar a Europa i gràcies a Bernadotte entra al servei del tsar Alexandre I com a conseller militar. Mor el 27 d'agost de 1813 durant la batalla de Dresden, que Aragó també esmenta en aquest fragment.

¹⁶ El 18 de maig de 1804 (28 de floreal de l'any XII), mitjançant un senatconsult, Napoleó es proclamat «emperador dels francesos».

¹⁷ Jean-Girard Lacuée (1752-1841), militar i polític francès. El 1803 va ser nomenat governador de l'Escola Politècnica.

¹⁸ Una pertorbació secular és qualsevol pertorbació sobre un cos que creix de manera continuada en el temps, però no és periòdica. En el cas de la Lluna és produïda pels efectes de marea i provoca l'alentiment de la rotació terrestre i l'allunyament progressiu de la Lluna respecte a la Terra.

¹⁹ És a dir, Júpiter.

²⁰ La plaça del Carrusel estava situada aproximadament on ara s'alça l'arc de triomf del Carrusel, que es va edificar entre 1806 i 1808 com a entrada d'honor al palau de les Teuleries, avui desaparegut. Era un lloc habitual on Napoleó passava revista a les tropes de la Guàrdia. En l'època a què es refereix Aragó, la plaça era un espai força més reduït que l'actual. No fou fins el Segon Imperi que l'espai va adoptar una forma ja molt semblant a l'actual.

²¹ Jean-Baptiste Biot (1774-1862), físic i astrònom francès, famós pels seus treballs en magnetostàtica i òptica.

²² Entre 1792 i 1799 els astrònoms i matemàtics Pierre Méchain i Jean-Baptiste Delambre van emprendre la tasca de mesurar amb exactitud i precisió l'arc de meridià entre Dunkerque i Barcelona. Més endavant, Méchain va projectar

ampliar les mesures per incloure les Balears, però, com ja ha comentat Aragó al text, va morir de febre groga a Castelló el 20 de setembre de 1804.

²³ José Rodríguez González (1770-1824), matemàtic i astrònom espanyol que actuà com a comissari de l'expedició d'Aragó i Biot, juntament amb Josep Chaix.

²⁴ El petit turó des Camp Vell, de 398 metres d'altura, situat al municipi de Sant Antoni de Portmany.

²⁵ La serra del Desert de les Palmes, a la comarca de la Plana Alta.

²⁶ És a dir, Manuel Godoy, que va rebre aquest títol després de la Pau de Basilea (1795).

²⁷ La batalla doble de Jena-Auerstedt va ser un triomf espectacular de les tropes franceses, que va dur, l'any següent, a la captura de Berlín i a la signatura de la pau de Tilsit, que posà fi a la guerra de la Quarta Coalició. La referència a la reina és del tot raonable, ja que la reina de Prússia, Lluïsa de Mecklenburg-Strelitz, va acompanyar el rei, Frederic Guillem III, al camp de batalla, on es diu que va aparèixer vestida com una amazona o, segons altres fonts, com a coronel del seu regiment.

²⁸ És cert que, molest amb Napoleó, Godoy va intentar allunyar-se del cercle d'aliats de l'emperador i, fins i tot, va pensar en afegir-se als aliats de la Quarta Coalició, però precisament la batalla de Jena va fer que se'n desdigués. Napoleó, de moment, va optar per fer-se l'orni i fer veure que no havia passat res.

²⁹ Els fets de Baiona, o abdicacions de Baiona, són les renúncies al tron de Carles IV i del seu fill Ferran VII a instàncies de Napoleó, que poc després donà el tron al seu germà Josep Bonaparte.

³⁰ L'Oficina de Longituds (*Bureau des longitudes*) fou creada per decret de la Convenció Nacional el juny de 1795. Aragó no ho ha especificat, però com a treballador de l'Observatori de París, en aquells anys es troba sota la responsabilitat de l'Oficina de Longituds, que és també l'organisme encarregat de la tasca de completar les mesures del meridià entre Dunkerque i Barcelona iniciada per Méchain i Delambre (vegeu nota 22).

³¹ És possible que es refereixi a la serra de les Agulles.

³² No està clar si en realitat es refereix a les comarques xurres del País Valencià.

³³ És a dir, convertir-lo en pedra (o millor, deixar-lo de pedra, en aquest cas).

³⁴ La canadella, o setrill de missa, és una petita gerra que s'utilitza durant la missa per dur el vi que es farà servir a la consagració.

³⁵ No sabem a quina església es refereix, però és possible que estigui parlant de la catedral de Barcelona i el seu claustre, el lloc més habitual per sol·licitar asil.

³⁶ Aquest arquebisbe era Joaquim Company i Soler, natural de Penàguila, a l'Alcoià.

³⁷ Miquel Gaietà Soler i Rabassa (escrit erròniament Soller a l'original francès) va ser ministre d'hisenda del govern de Godoy entre 1798 i 1808. Nascut a Palma de Mallorca el 1746, va ocupar nombrosos càrrecs a les Balears abans del seu nomenament com a ministre.

³⁸ La mola de l'Esclop, de 927 metres d'altura, situada al massís del Galatzó de la serra de Tramuntana. Al seu cim encara es poden veure les restes de la barraca de roter on s'allotjà Aragó, ara coneguda com la *caseta de n'Aragó*.

³⁹ Als ulls actuals, ens sobta que en l'original Aragó escrigui *don Jayme el Conquistador*, en castellà i en cursiva. Com ja hem comentat a la introducció, però, això encaixa

perfectament amb la seva idea dels estats i els pobles: Jaume I havia estat un rei «espanyol» en el sentit de rei de territoris inclosos en l'actual estat espanyol; per tant, era normal remarcar-ne la seva historicitat espanyola escrivint-ne el nom en, evidentment, espanyol.

⁴⁰ Pierre-Augustin Berthemy (1778-1855, escrit incorrectament a l'original com Berthemie), militar francès. La missió que comenta Aragó li fou encomanda pel mariscal Murat.

⁴¹ Joan Miquel Vives i Feliu, en aquells moments capità general de Mallorca.

⁴² Un místic és un petit vaixell de vela tradicional, de dos o tres pals i bauprès. Rep el seu nom perquè duu veles místiques (també anomenades veles de martell), que són veles llatines (triangulars) retallades per un extrem.

⁴³ El 19 de juliol de 1808 es van enfrontar l'exèrcit francès del general Dupont i l'exèrcit espanyol del general Castaños. L'exèrcit francès va ser derrotat i es va rendir. En les condicions de la capitulació s'establia que els presoners serien repatriats a França, però al final això només es va complir en el cas dels oficials, mentre que els soldats, efectivament, foren enviats a l'illa de Cabrera, on van romandre fins al final de la guerra.

⁴⁴ La Regència d'Alger, província i estat vassall *de facto* de l'Imperi otomà

⁴⁵ Dei era el títol dels governants otomans a la Regència d'Algèria i la Regència de Tunís.

⁴⁶ Leoben és la segona ciutat més important d'Estíria, a Àustria. Pel que fa a Schwekat, no està clar a quina població es refereix; Schwechat és una vila al costat de Viena, no pas a Hongria, però es podria referir a Szeged, a Szekszárd o a alguna altra localitat hongaresa.

⁴⁷ Els Bakri eren una destacada família de comerciants i financers jueus d'Alger. David ben Josef Coen Bakri era considerat el líder de la comunitat jueva algeriana.

⁴⁸ Segons Barris (Barris i Ruset, 2008), es tractaria d'un dels molins del Salatar, possiblement la torre Calsina o la torre Quimeta, encara existents.

⁴⁹ Xops de vinagre per impedir, suposadament, el contagi de qualsevol mena d'infecció.

⁵⁰ El *ranz* (en francès) o *Kuhreihen* (en alemany) és un cant tradicional dels pastors suïssos.

⁵¹ George Eyre (1782-1839), capità de la Royal Navy que va arribar al rang de vicealmirall. Tanmateix, en aquestes dates era el capità del vaixell de línia HMS *Magnificent*, no pas de cap *Aigle*, com afirma Aragó, malgrat que en el mateix esquadró del *Magnificent* hi havia també la fragata HMS *Aigle*. En qualsevol cas, Eyre i el *Magnificent* eren, efectivament, a Roses per aquelles dates i van evacuar lord Cochrane del Castell de la Trinitat.

⁵² Joseph Banks (1743-1820), naturalista, botànic i mecenes de les ciències naturals anglès. Va participar en la primera gran expedició de James Cook i ostentà el càrrec de president de la Royal Society entre 1778 i 1820.

⁵³ El regiment Ultònia era un regiment de l'exèrcit espanyol format per catòlics irlandesos exiliats a Espanya.

⁵⁴ És a dir, sense restriccions per quarantena.

⁵⁵ Segurament es refereix a la ciutadella, ja que més endavant explica que els traslladen al castell de la Trinitat.

⁵⁶ Mesos després. Aquí Aragó fa un incís per explicar fets futurs: el relat està situat en aquests moments a setembre de 1808, mentre que el setge de Roses es va iniciar el 7 de

novembre d'aquell any i la vila va caure en mans franceses el 5 de desembre.

⁵⁷ De nou, ens podem preguntar si realment Aragó es va posar a parlar en castellà amb uns pagesos de Cadaqués, molts dels quals, segurament amb prou feines el sabien parlar, i no pas en català, llengua que l'un i els altres dominaven a la perfecció.

⁵⁸ Lluïsa Maria Adelaida de Borbó, duquessa d'Orleans (1753-1821), mare del futur rei de França Lluís Felip I, que regnà entre 1830 i 1848. El seu marit, també anomenat Lluís Felip, morí a la guillotina el novembre de 1793 i Lluïsa Maria Adelaida acabà exiliada a Espanya després del cop d'estat del 18 de fructidor de l'any V, amb la seva cunyada, i s'instal·la a Figueres. Amb l'entrada de les tropes franceses fugí a Mallorca cap a desembre de 1808. Que Aragó la trobi a Palamós l'octubre de 1808 encaixa perfectament amb el seu recorregut.

⁵⁹ Es refereix als accessos de la ciutat de París, les *barrières*, que feien alhora de porta i de burot on es cobraven els drets d'entrada de mercaderies i que marcaven el límit de determinats negocis sotmesos a llicència. Ben a la vora de l'Observatori hi havia el burot de la Santé, el d'Arcueil o de Saint-Jacques i el d'Enfer o de l'Égalité.

⁶⁰ Aquests murs, que és on es situaven els accesos abans esmentats, formen l'anomenat *mur des Fermiers généraux*, construït entre 1784 i 1790, no tant com a perímetre defensiu sinó precisament com a sistema de regulació de l'entrada i sortida de mercaderies a través dels burots.

⁶¹ Un marabut, o morabit, és un personatge destacat en les comunitats tradicionals del Magrib, alhora líder religiós musulmà i mestre.

⁶² Es refereix a l'antic rei de Numídia entre els anys 118 i 106 a. C., que es va enfrontar als romans.

⁶³ El iatagan és un sabre d'origen turc, emprat per la infanteria lleugera otomana i habitual durant els segles XVIII i XIX.

⁶⁴ *Rumí* significa 'cristià'.

⁶⁵ És la tradicional professió de fe musulmana, la *xahada*, que significa «No hi ha més déu que Déu i Muhàmmad és l'enviat i missatger de Déu» (en àrab لا إله إلا الله محمد رسول الله, traducció de l'Alcorà de Míkel de Epalza). Hem retocat la transliteració.

⁶⁶ Jean-Henri Gourgaud, anomenat Dugazon (1746-1809), famós actor francès de la Comédie Française.

⁶⁷ És a dir, 'si déu vol' (en àrab إن شاء الله).

⁶⁸ El sequí era una moneda d'or de la República de Venècia, després encunyat també a molts altres llocs d'Itàlia fins a la fi del segle XIX.

⁶⁹ Un cercle repetidor és un instrument de mesura d'angles, molt emprat en geodèsia i, en concret, en missions de triangulació, a final del segle XVIII i durant el segle XIX.

⁷⁰ El terme *colughú* o *coluglís* designava un grup social de les regències d'Alger, Tunis i Trípoli format pels fills i altres descendents de funcionaris otomans o genissers i dones locals.

⁷¹ El fort de l'emperador era una fortalesa otomana al costat meridional de la ciutat d'Alger, que rebia el nom de l'emperador Carles V (no pas de Napoleó). Fou el primer punt a caure en mans dels francesos durant la invasió de 1830. Va quedar destruït durant la Segona Guerra Mundial.

⁷² És a dir, que era un vaixell anglès capturat pels francesos.

⁷³ Per *dollond* (escrit erròniament a l'original com *dollon*) es refereix a un telescopi construït per la família Dollond, famosos òptics, constructors d'instruments i innovadors en el camp dels telescopis. John, Peter i George Dollond van ser especialment notables pels seus treballs en les lents

acromàtiques i apocromàtiques, que aconseguen reduir l'aberració cromàtica dels telescopis refractors.

⁷⁴ Guillaume Philibert Duhesme (1766-1815), militar francès que fou governador de Barcelona entre 1808 i 1810, càrrec en què va entrar en conflicte amb altres comandants francesos com Saint-Cyr i Augereau.

⁷⁵ Giuseppe Bavastro (1760-1833), escrit incorrectament a l'original com Babastro, corsari italià que actuà sobretot des de Niça i va estar al servei de Napoleó. Va arribar a rebre la Legió d'Honor el 1832.

⁷⁶ El *cabinet noir* ('cambra negra') era el nom informal que rebia a França el servei d'informació, intel·ligència, censura postal i criptografia. Amb el nom oficial de *Cabinet du secret des postes*, va estar en actiu fins a la fi del Segon Imperi.

⁷⁷ Les illes de Ieras (isclas d'Ieras en occità, îles d'Hyères en francès) són un arxipèlag molt proper a la costa a uns kilòmetres a l'est de Toló i Marsella.

⁷⁸ Una de les quatre illes de l'arxipèlag del Frieu, just davant de Marsella.

⁷⁹ Alexander von Humboldt (1769-1859), famós explorador i geògraf alemany.

⁸⁰ Jean-Louis Pons (1761-1831), astrònom aficionat francès. Efectivament, va començar a treballar com a conserge a l'Observatori de Marsella i, de manera autodidacta, va començar a fer observacions mentre ajudava els astrònoms titulars. Entre 1801 i 1827 va descobrir trenta-set cometes (més que cap altra persona en la història de l'astronomia), tres dels quals duen el seu nom: 7P/Pons-Winnecke, 12P/Pons-Brooks i 273P/Pons-Gambart.

⁸¹ La libració de la Lluna és un conjunt de moviments d'oscil·lació que presenta el disc lunar respecte a un observador terrestre. El més important és la libració en longitud, per la

qual la Lluna sembla oscil·lar en la direcció est-oest fins a un màxim de 7° 45'. La libració en latitud provoca que la Lluna es balancegi en direcció nord-sud fins un màxim de 5° 9'. El resultat d'aquestes dues libracions és que des de la Terra es pot veure més de la meitat de la superfície lunar, concretament un 59%.

⁸² La *Connaissance des temps* és una publicació anual d'efemèrides astronòmiques dels principals cossos del sistema solar, que encara publica actualment l'Observatori de París, sota la responsabilitat de l'Oficina de Longituds.

⁸³ Jean Noël Hallé (1754-1822), metge francès que fou el metge principal de Napoleó. En el moment del retorn d'Aragó a París era president de l'Acadèmia de Ciències.

⁸⁴ L'Institut de França és una altra de les institucions acadèmiques creades després de la Revolució. Agrupa les cinc grans acadèmies del país: l'Acadèmia Francesa, l'Acadèmia d'Inscripcions i Llengües Antigues, l'Acadèmia de Ciències, l'Acadèmia de Belles Arts i l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques.

⁸⁵ Amb la *Meteorologia* segurament es refereix a un dels *Annales météorologiques* que va publicar Jean-Baptiste Lamarck entre 1799 i 1810. Pel que fa a l'obra d'història natural, podria ser la *Philosophie zoologique*, publicada el 1809. Quant a Matthieu Lansbergh, es refereix a l'anomenat *Almanach de Liège*, una publicació anual que es remuntava a 1626 i que contenia consells i prediccions molt basades en l'astrologia i altres supersticions. Posteriorment es transformà en un diari amb continguts més polítics i amb postulats més d'acord amb l'època de la Il·lustració. El nom de Matthieu Lansbergh, d'altra banda, és segurament un pseudònim d'algun autor del principat de Lieja.

⁸⁶ Jean-Denis Lanjuinais (1753-1827), jurista i polític francès. Es va oposar a la creació de l'Imperi i, en l'època en què Aragó torna a París, era membre del Senat. Ara bé, com que

la feina al Senat li donava poc treball, creà una escola de dret amb altres col·legues i s'incorporà a l'Acadèmia d'inscripcions i llengües antigues. Segurament és sobre aquestes ocupacions que es refereix el diàleg del text.

⁸⁷ Gaspard Monge (1746-1818), matemàtic i polític francès, un dels fundadors de l'Escola Politècnica.

⁸⁸ És a dir, equacions diferencials en derivades parcials, un tipus concret de les quals, les de segon ordre no lineals, duen el nom d'equacions de Monge-Ampère.

⁸⁹ Jacques Philippe Marie Binet (1786-1856), matemàtic i astrònom francès. Des de 1809, efectivament, va ser assistent de la càtedra de geometria descriptiva de Monge a l'Escola Politècnica. Més endavant, malgrat tot, va ser nomenat professor de mecànica en substitució de Poisson.

⁹⁰ François-Guillaume Coëssin (1780-1843), pensador utòpic francès que va tenir una certa influència a partir de 1810 i fins la seva mort. Aquell any va fundar una comunitat de «famílies espirituals», homes i dones que es comprometien a viure de la seva feina o dels seus productes agrícoles i industrials. Tots menjaven i resaven junts i feien vots d'obediència i pobresa, però es podien casar. Després de la restauració borbònica, passen de la *Maison grise* a un luxós *hôtel* al centre de París. Binet, efectivament, s'hi va declarar adepte, com també el primer fill natural de Napoleó, Carles Lleó.

⁹¹ Étienne-Louis Malus (1775-1812), militar, físic i matemàtic francès, famós pels seus estudis sobre la llum i, especialment, per haver descobert la polarització de la llum per reflexió i per la llei que duu el seu nom, que relaciona la intensitat de llum polaritzada abans i després de travessar un filtre polaritzador.

⁹² L'Acadèmia de Ciències Matemàtiques era una de les dues seccions de l'Acadèmia de Ciències, dedicada a matemàtiques, astronomia, geografia i física. L'altra secció era l'Acadèmia de Ciències Físiques i s'ocupava de química i ciències naturals (curiosament no de física, malgrat el seu nom).